

Kingdom of the Netherlands

«Соціологічні дані про статус, потреби та очікування релігійних меншин»

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

в рамках проєкту «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини»,
впровадженого Українською асоціацією релігієзнавців за підтримки Фонду Прав Людини
Посольства Королівства Нідерландів у партнерстві з Всеукраїнською радою релігійних
об'єднань та Відділом релігієзнавства Інституту філософії НАН України

Директор проєкту – д.філос.н., проф. Людмила Филипович
Соціолог проєкту, автор записки – канд.соціол.н., доц. Надія Пивоварова

Створення цієї публікації частково або повністю фінансується в рамках Фонду Прав Людини Посольства Королівства Нідерландів. Зміст та думки викладені в цій публікації є відповідальністю авторів та не обов'язково відповідають позиції Посольства.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. Методологія дослідження	10
2. Міркування щодо дефініції «релігійні меншини»	12
3. Оцінка законодавства України у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій	15
4. Оцінка реалізації рівності прав усіх об'єднань віруючих	19
5. Оцінка державно-конфесійних відносин в Україні	23
6. Оцінка рівня підтримки та лояльності з боку держави до релігійних організацій та міжрелігійних об'єднань	24
7. Сприяння та перешкоди органів державної влади та/чи місцевого самоврядування діяльності об'єднань віруючих релігійних меншин	26
8. Оцінка рівня державно-конфесійної та міжконфесійної комунікації в українському суспільстві	31
9. Оцінка рівня релігійної толерантності в українському суспільстві	32
10. Оцінка рівня релігійної толерантності між релігійною більшістю та релігійними меншинами в українському суспільстві	35
11. Оцінка представниками релігійних меншин відчуття безпеки та захищеності в Україні	36
12. Актуальні проблеми релігійних меншин	37
13. Пропозиції щодо змін в законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» задля покращення становища спільнот релігійних меншин	43
14. Пропозиції щодо гармонізації міжконфесійних відносин та підвищення рівня релігійної толерантності в Україні, включаючи потенційні зміни в законодавстві	49
ВИСНОВОК	56
БІБЛІОГРАФІЯ	58
ДОДАТКИ	59
Додаток 1 Список експертів	60
Додаток 2 Анкета для віруючих релігійних меншин	68
Додаток 3 Анкета для експертів	74
Додаток 4 Гайд фокус-групової дискусії	79
Додаток 5 Стенограми фокус-групових дискусій	83

ВСТУП

«Всесвіт- це різноманіття в єдності»

(Оноре де Бальзак)

«Будь-яка нетерпимість є ознакою слабкості»

(М. Реріх)

Україна – одна із найбільш поліконфесійних держав, в якій вільно співіснують різні релігійні традиції, багаточисельні і малочисельні спільноти віруючих, що об'єднані в церкви, деномінації, громади. Між ними існують складні, історією визначені відносини, обтяжені соціально-економічними і політичними реаліями. На відміну від релігійної більшості (такою є християни східного обряду), якій після десятиліть заборон і переслідувань прийшлося важко відновлювати свої права в посткомуністичному суспільстві, релігійні меншини фактично починали з нуля. І суспільство, і держава, і засоби масової інформації, і церкви більшості не завжди однозначно та позитивно ставляться до релігійних меншин, вчиняючи, свідомо чи несвідомо, політичний, культурний, економічний, психологічний, правовий, інформаційний чи навіть фізичний тиск, що свідчить про існуючі проблеми в сфері міжконфесійних і суспільно-релігійних взаємин. Разом з тим, релігійні меншини є рівноправним і рівнозначним членом українського релігійно-конфесійного суспільства. А тому проблеми буття меншин в Україні, як і загалом в сучасному світі (в теоретичному і реальному вимірі), їх співіснування з етнічною чи релігійною більшістю є глобальними і актуальними для всіх держав і народів, потребують постійного експертного моніторингу та аналізу.

Від середини XX ст. світова громадськість почала обговорювати тему меншин, в тому числі й релігійних. До дискусії долучилися політичні і релігійні лідери, вчені, правники, представники медіа та ін. Це засвідчено науковими працями й міжнародними правовими документами. Жодна гуманітарна чи правова конференція не обходиться без доповідей про меншини. Дослідженню в цій царині присвячено все більше проєктів: зокрема, *The Legal Status of Religious Minorities in the Euro-Mediterranean World* (2015); *Религиозное большинство и меньшинство в публичном пространстве России и Северной Европы: историко-культурный анализ* (2018). Аналіз цих матеріалів дає підстави зробити висновок про перспективність даної теми, яку потрібно почати із визначення поняття «меншина», «релігійна меншина».

Під меншиною в світовій науці та міжнародному праві розуміють меншу за чисельністю групу людей (у порівнянні з рештою населення держави), «яка не займає панівного становища і члени якої - громадяни цієї держави - володіють з етнічної, релігійної чи мовної точки зору характеристиками, що відрізняються від характеристик іншої частини населення, і виявляють, навіть якщо і опосередковано, почуття солідарності з метою збереження своєї культури, своїх традицій, релігій або мови» (Капоторті Ф., 1991, с. 9). Це визначення є найпоширенішим в міжнародній практиці, ним користуються в усіх міжнародних документах, зокрема Декларації ООН про права меншин (Декларація з прав осіб, що належать до національних чи етнічних, релігійних і лінгвістичних меншин) та Декларації ООН проти всіх видів дискримінації на основі віри, світогляду, релігії.

Захист прав національних меншин заснований на двох основних принципах захисту національних меншин, наведених в міжнародних документах: 1) право на недискримінаційне звернення при реалізації всіх прав людини та 2) право на сприяння і розвиток особистості через

свободу користування таких специфічних і особливих аспектів життя меншини, які властиві цій меншині, як культура, релігія і мова.

Перший такий принцип захисту, наприклад, передбачений параграфом 31 Копенгагенського документу, статтями 2(1) і 26 Міжнародного пакту з цивільних і політичних прав, статтею 14 Європейської конвенції з прав людини, статтею 4 Рамкової конвенції і статтею 3(1) Декларації ООН 1992 року. Цей принцип гарантує меншинам отримання будь-якого роду захисту своїх прав в незалежності від їх етнічного, національного або релігійного статусу¹ (Доклад по мовним правам національних меншинств в регіоні ОБСЄ, 1999, с. 8); таким чином, вони повинні користуватися тими само правами, якими користуються всі особи в державі.

Другий основний принцип, що забезпечує зобов'язання захисту меншин крім недискримінації, передбачається, параграфом 32 Копенгагенського документу, статтею 27 Міжнародного пакту з цивільних і політичних прав, статтею 5 Рамкової конвенції та статтею 2 (1) Декларації ООН 1992 року. Цей принцип має на увазі права, що відносяться до меншин саме в силу їх статусу як меншини².

Як право на недискримінацію, так і право на сприяння і розвиток особистості слугують просуванню вперед основної функції закону про права людини - повагу до людської гідності. Права меншин загалом, в тому числі й релігійних, допомагають гарантувати те, що меншини можуть реалізувати і використовувати ті права, якими користується більшість, або самі по собі, або за умови захисту тільки загальними для всіх документами з прав людини (Капоторті Ф., 1991, с. 40-41, Райк Дж., 1996, с. 121, с. 146-149).

З вище наведених документів, підсумовуємо, що меншина - це така група людей, які об'єднані за певними ознаками, що вирізняють їх серед певної більшості населення. За об'єктивними критеріями вона (соціальна група) є «кількісно менша, ніж та чи інша певними ознаками визначена частина населення держави, яка становить більшість. Меншина, складаючись із громадян даної держави, як правило, не знаходиться у панівному (домінуючому) становищі. Їй характерні риси відмінні від відповідних рис іншої частини населення. За своїм суб'єктивним критерієм меншина виявляє почуття солідарності, спрямованої на збереження своєї ідентичності» (Филипович Л., 2011, с. 60).

Широко використовуючи поняття «релігійна меншина» в науці, відзначимо, що в українському законодавстві воно відсутнє. Міркуючи над самим поняття «релігійна меншина», науковці вважають що термін постає як дериват поняття «меншина» у широкому значенні (Бабій М., 2006, с.15). Виходячи із загального розуміння меншини, саме релігійну меншину визначають тоді, коли «самоідентифікація особи чи ідентифікація групи відбувається за релігійною ознакою (а етнічні, мовні, культурні характеристики при цьому постають як другорядні).... Таким чином, релігійна меншина – це група громадян держави, що чисельно менша від основної частини населення і/чи не займає домінуючого

¹ Параграф 31 Копенгагенського документу: «Особи, що належать до національних меншин, мають право повно і дієво здійснювати свої права людини і основні свободи без будь-якої дискримінації і при повній рівноправності перед законом».

Стаття 2 (1) ICCPR: «Кожна країна-учасниця цієї угоди бере на себе зобов'язання поважати і гарантувати всім індивідуумам на своїй території і під своєю юрисдикцією права, визнані цією Угодою, без будь-якого розрізнення за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, статусу при народженні або іншому».

² Стаття 27 Міжнародного пакту з цивільних і політичних прав: «У тих країнах, де існують етнічні, релігійні або мовні/лінгвістичні меншини, особи, що належать до таких меншин, не повинні бути позбавлені права в співтоваристві з іншими членами своєї групи, користуватися своєю власною культурою, сповідувати і дотримуватися свою власну релігію або використовувати свою власну мову».

становища й має стійкі релігійні характеристики та намагається зберегти свою релігійну самобутність» (Бучма О., 2008, с. 342).

При визначенні «релігійна більшість» чи «релігійна меншина» України, безумовно, є певні труднощі. Адже слід керуватися принципами історичності, об'єктивності, регіональності й виходити з того, яка релігія для даної країни є традиційною, повсюдно поширеною і найбільшою кількісно. До релігійних меншин відносять релігійні течії, які репрезентовані обмеженою кількістю своїх послідовників й складаються лише з декількох громад, що не мають всеукраїнського управлінського центру, а інституалізація яких часто носить сектантський характер. Тому релігійною меншиною в Україні може вважатися об'єднання послідовників будь-якої релігії (національної чи навіть світової), які за своєю чисельністю складають незначну частину серед мешканців нашої країни. Серед останніх: релігії національних меншин, що проживають в Україні; нові для України релігійні течії; так звані природні або автохтонні релігії, що зійшли з історичної арени українського релігійного життя, але нині відроджуються; відносно малочисельні християнські церкви (як правило протестантського напрямку).

До того ж релігійна меншина не є сталою одиницею. Вона - рухома, оскільки може втрачати статус меншини в результаті кількісного зростання своїх послідовників чи/і територіального поширення. Виходячи з історії постання тих чи інших релігій, можна стверджувати, що в Україні завжди існували релігійні меншини, від доімперських часів, але точно вирахувати кількість громад, які відносяться до релігійної меншини, тим паче, кількість послідовників, - вкрай важко і чи можливо взагалі. Одне очевидно: релігійні меншини були і є складовою духовної і соціальної реальності нашої країни від давніх часів до сьогодення. Вони є помітним та рівноправним компонентом сучасної поліконфесійної України.

Сьогодні діяльність релігійних меншин в Україні регулюється Конституцією України (ст. 35) та Законом «Про свободу совісті та релігійні організації», які є правовим фундаментом для повноцінного здійснення свободи совісті, свободи релігії або переконань, вільної діяльності релігійної організації. В Законах України відсутній поділ релігій на традиційні і нетрадиційні, на історичні і нові, на домінуючі та недомінуючі, на більшість і меншість за релігійною ознакою. Щодо громад релігійних меншин, релігій національних меншин, неорелігій не використовується якийсь специфічний термін. Всі релігійні об'єднання будь-якої конфесійної орієнтації покриваються поняттям «релігійні організації», що є абсолютно справедливою і демократичною нормою.

За нині діючим Законом правовий статус релігійної меншини ідентичний правовому статусу будь-якої релігійної організації і базується на двох визначальних принципах: відокремлення Церкви від Держави і рівність всіх релігій перед законом. Жодній із існуючих в Україні релігій не мають надаватися якісь переваги, не визначаються також пріоритетні релігії. Проголошено, що всі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом (ст. 5). Законодавство України не передбачає якихось привілеїв чи обмежень релігіям, що вирізняються давністю існування тієї чи іншої конфесії, традиційністю (відповідність культурним традиціям нації), чисельністю релігійної організації, її внеском в розвиток культури тощо. Обмеження стосуються лише тих випадків, коли релігійна активність вступає у протиріччя з діючим законодавством і несе загрозу суспільній безпеці, порядку, фізичному або психічному здоров'ю громадян, моралі, тобто головним правам і свободам інших осіб.

З правової точки зору, в Україні всі релігійні організації мають однаковий правовий статус і є рівноправними. Однак, будучи елементом релігійного ландшафту, навіть історичним та органічним, складовою духовної і соціальної реальності, релігійні меншини мають інший суспільний статус, ніж церкви більшості. Не всі релігії і релігійні організації отримують однакове суспільне визнання, підтримку тощо. Задекларована рівність конфесій перед законом чинна лише в державно-правових відносинах, і то не завжди на місцях дотримуються цих норм. Про рівність релігій у суспільно-політичній, економічній, освітній та інших сферах можна говорити з певною долею умовності. У своїй історії Україна тісно пов'язана з православною церквою, східнохристиянською традицією. Тому не випадково, що переважна частина населення України релігійно ідентифікує себе з нею – близько 60% (Конфесійна та церковна належність громадян України, 2020). Значимість цієї конфесії в історії, культурі, державності, моральності, наступності традицій українського суспільства відзначена, наприклад, в Кодексі законів про працю України (ст. 73), який визначив такі православні/східнохристиянські релігійні свята, як Різдво Христове, Пасха (Великдень) та Трійця як святкові і неробочі дні – державні свята. Святковим і неробочим визнані Різдво за Григоріанським (25 грудня) календарем, святковим - Новий рік (Рош га-Шана) за єврейським календарем. Зважаючи на багату конфесійну палітру українського суспільства та проголошений релігійний плюралізм з гарантіями рівності, в цьому ж законодавчому акті закріплено: «За поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництва підприємств, установ, організацій надає особам, які сповідують відповідні релігії, до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням за ці дні» (ст. 73). Реально цим правом користуються небагато громад.

Так само, незважаючи на те, що у Збройних силах України інститут військових священиків офіційно відсутній, військовослужбовці, за бажанням, регулярно отримують доступ до релігійних відправ. У багатьох військових частинах є священики. В армії проводять християнські богослужіння і широко використовують християнську символіку. При цьому має місце явне ігнорування прав послідовників релігійних меншин, які хотіли б відвідувати богослужіння своєї конфесії, бачити і чути, якщо вже запрошують у військову частину служителів культу, й представника свого віровизнання.

Це лише кілька прикладів нерівних можливостей для представників релігійно-конфесійного українського розмаїття, релігійні меншини якого є помітною його складовою.

Неоднозначне ставлення до релігійних менших домінантних релігій, посадових осіб, медіа. Громадська думка також не надто прихильна до релігійних меншин. Як реакція на такі реалії, частина з меншин замикається, ізолюється від суспільних потреб і сконцентровує увагу на власних внутрішніх інтересах і проблемах. Інша ж частина, намагаючись віднайти і зайняти свою нішу в українському духовно-релігійному і культурному полі, шукає можливостей встановлення діалогу, порозуміння з представниками релігійних більшостей, суспільними інституціями, громадськими організаціями, політичними партіями. При вирішенні проблемних питань в релігійному житті важливу роль відіграють Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, Конференція представників християнських церков України, Рада Євангельських протестантських церков та інші міжконфесійні спільноти. Проте переважна частина релігійно-меншинних організацій не мають можливості брати участь у функціонуванні

цих організацій. Саме тому в 2017 році утворена Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань, куди увійшли представники 7 релігійних меншин.

Оскільки релігійні меншини знаходяться все ж у нерівному стані щодо релігійних більшостей, значну роль в збереженні її життєспроможності відіграє їх лідер, його індивідуально-психологічні особливості, соціальні характеристики, активність і настирливість в обстоюванні прав своєї спільноти, здатність громади до харизматичної легітимації його особи. Від особистісних якостей лідера релігійної меншини залежить траєкторія її руху в суспільному просторі і часі та здатність переходу в цих координатах в іншу якісну категорію – релігійну більшість або ж в стан її функціональної більшості.

Беззаперечний факт - ситуація в релігійно-меншинному бутті порівняно з першою половиною 90-х років минулого століття нині покращилася та стабілізувалася. Цьому сприяли, з одного боку, намагання релігійних меншин зайняти своє місце в релігійному і політичному просторі України, а з іншого – процеси національно-культурного відродження, зокрема, самоідентифікація історичних церков, взаємовизнання одні одних, звичка жити в полірелігійному середовищі, демократизація і лібералізація законодавчої бази, політична поляризація суспільства, в якій солідарність по вірі відходить на задній план. Українське суспільство іде шляхом розвитку громадянського суспільства, в якому релігійні меншини є його помітним інститутом, духовно-соціальним феноменом, що потребує вивчення на рівні з іншими інститутами сучасного громадянського суспільства.

Разом з тим слід відзначити, що релігійні меншини досі не були надто популярними в українському екзистенційному та інформаційному полі. Час від часу вони як об'єкт вивчення спливають в тому чи іншому ракурсі в сучасному медіаконтенті, в дискурсах дослідників релігії, зокрема, серед філософів, релігієзнавців, юристів, істориків, культурологів, соціологів, у звітних статистичних профільних довідниках державних служб. Цьогоріч, по суті, вперше релігійні меншини нашої держави стали центром дослідницької уваги спеціалізованого фокусного науково-дослідного проєкту «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини», що впроваджується Українською асоціацією релігієзнавців за підтримки Фонду Прав Людини Посольства Королівства Нідерландів у партнерстві з Всеукраїнською радою релігійних об'єднань та Відділом релігієзнавства Інституту філософії НАН України.

Основна ідея проєкту - представити релігійні меншини українському суспільству, визначити їхні нагальні потреби, донести до влади особливості їхніх інтересів, запитів та потреб, «включити» меншини в соціальну і духовну структуру суспільства. Проєкт триває до кінця поточного року і передбачає, що цілісна й сфокусована презентація релігійних меншин українському суспільству, поширення інформації про них покращить їх статус і сприйняття в Україні. Вивчення релігійних меншин реалізовується через багатокомпонентний ракурс підходу до проблеми: соціологічний, юридичний, релігієзнавчий та інформаційно-просвітницький медіа-контент для держави (через представників відповідних державних служб, організацій та установ), профільних спеціалістів та широкої громадськості. Вагомим джерелом інформації про сьогодення, життєдіяльність, потреби й запити релігійних меншин стало соціологічне дослідження. Його завдання - отримати інформацію про реальний, фактичний стан функціонування релігійних меншин в Україні, про особливості їх комунікації з державою, про оцінку реалізації декларованих законодавчих прав та свобод з акцентом стосовно об'єднань віруючих релігійних меншин.

1. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціологічне дослідження, проведене в рамках науково-дослідного проєкту «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини», реалізовувалося як різновид кейс-стаді із застосуванням трьох методів збору інформації, з метою поєднання кількісної методики, націленої на виявлення кількісних ознак досліджуваної проблематики, та якісної стратегії, спрямованої на пошук різноманітності можливих думок, відмінного досвіду державно-конфесійних відносин, моделей поведінки, повсякденних фактів, незалежно від кількісної розповсюдженості.

Завдання соціологічного дослідження - отримання інформації про реальний, фактичний стан функціонування релігійних меншин України, про особливості їх комунікації з Державою, про оцінку реалізації декларованих законодавчих прав та свобод з акцентом стосовно об'єднань віруючих релігійних меншин (далі – РМ).

Кількісна методика закладалася в оцінці шкали, згідно з якими розраховувалися середні бали, зокрема, для визначення оцінок рівня демократичності законодавства України у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій (далі – РО); рівня реалізації тих чи інших прав та свобод; рівня релігійної толерантності, взаєморозуміння в українському суспільстві; оцінок державно-конфесійних відносин в Україні. Середні бали розраховувалися за порядковими шкалами як середнє арифметичне відповідей респондентів, де 1 бал - максимально негативна оцінка, а 5 балів – максимально позитивна оцінка.

Якісна стратегія реалізовувалася в неструктурованих «відкритих» запитаннях анкет (потребують текстової відповіді з описом реальних прикладів комунікації з органами державної влади; колом проблем питань; пропозицій щодо змін в Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» задля покращення становища релігійних меншин; потенційних кроків для гармонізації міжконфесійних відносин та релігійної толерантності в Україні тощо).

Розгорнуті відповіді про життєдіяльність та функціонування громад віруючих релігійних меншин були отримані внаслідок проведення двох фокусованих групових дискусій (далі – ФГД; гайд див. в додатку 4; стенограми ФГД див. в додатку 5) з віруючими.

Збір соціологічної інформації здійснювався наступними методами: анкетування віруючих громад релігійних меншин через гугл-форми з використанням оціночних шкал та неструктурованих запитань (анкету для віруючих РМ див. в додатку 2); фокус-групові дискусії з віруючими громад релігійних меншин (дві – взяли участь сімнадцять учасників, що представили одинадцять деномінацій релігійних меншин); експертне опитування – анкетування через гугл-форми з використанням оціночних шкал та неструктурованих запитань (анкету для експертів див. в додатку 13).

Анкетуванням охоплено дві цільові групи респондентів:

- віряни громад релігійних меншин – 211 анкет (за основу відбору респондентів закладався, в першу чергу, принцип самоідентифікації особи);
- експерти – 135 осіб (список експертів див. в додатку 1).

В якості експертів виступили: 1) представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування (з питань релігій) – 50 осіб; 2) лідери громад релігійних меншин – особи з адміністративним та організаційним досвідом

– 52 особи; 3) спеціалісти з питань свободи совісті та релігій (зокрема, науковці, юристи, богослови, представники медіа тощо) – 33 особи.

Слід акцентувати, що при відсутності визначеного в українському законодавстві поняття «релігійні меншини», у дослідженні під поняттям «релігійні меншини» розумілися об'єднання віруючих певної конфесійної зорієнтованості, віросповідна і культова практика яких мають свою самодостатність і самобутність, які за своєю чисельністю, рівнем поширеності, впливу в релігійному середовищі територіально не посідають домінуючого становища. Під поняттям «релігійна більшість» позиціонувалися віруючі таких релігійних організацій, що територіально широко та багаточисельно представлені в Україні, зокрема, віруючі ПЦУ, УПЦ(МП), УГКЦ, РКЦ, деяких протестантських деномінацій.

У контексті такого понятійного підходу до релігійних меншин, які функціонують в Україні, були віднесені:

- релігії (релігійні організації) національних меншин (іудаїзм, караїмське віросповідання, іслам, вірменська церква, німецькі лютерани, релігія ромів, старообрядці тощо);
- релігійні новоутворення: неохристиянські рухи, релігії орієнталістського напрямку, езотеричні об'єднання, неоязичницькі вірування, синтетичні неорелігії, сасентологічні рухи тощо;
- регіональні релігійні меншини домінуючих в Україні конфесій (наприклад, общини УГКЦ, ПЦУ та ін. в Східних областях України чи УПЦ (МП) в Галичині).

При проведенні дослідження віруючим пропонувалося ознайомлення з вищенаведеними визначеннями понять «релігійна більшість», де фігурувало формулювання – «деякі протестантські деномінації» та «релігійні меншини», де також зазначалося формулювання «історично присутні в релігійному полі України спільноти певних протестантських конфесій та християнських деномінацій» та надавалося право на основі самоідентифікації позиціонувати себе як вірянина та власну релігійну спільноту (в якості «релігійної більшості» чи «релігійних меншин») й взяти участь, або відмовитися від участі у дослідженні.

Таким чином, на основі самоідентифікації, до релігійних меншин віднесли себе представники близько двадцяти релігійних деномінацій: ті, хто конкретизував назву власної релігійної організації чи спільноти, та ті, хто узагальнено зазначив релігійний напрям, а саме – «протестантизм» та «харизматизм», а також ті віряни, хто визначив себе як «вірянин релігійної меншини» (без конкретизації належності). Таким чином, серед представлених в дослідженні деномінацій наступні:

- Апостольська Православна Церква в Україні;
- Буддизм (школи корейського, тибетського, японського буддизму);
- Вірменська Апостольська Церква;
- Євангельські християни баптисти (зокрема, «Церква Голгофи», «Світло пробудження», «Дім миру» та інші);
- іслам сунітського тлумачення;
- Національні Духовні Збори Бахаї України;
- неоязичницькі вірування (зокрема, «Великий Вогонь»), рідновірство;
- Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України;
- Об'єднання Синів і Дочок України Рідної Української Національної Віри;

- Релігійне Об'єднання Громад Прогресивного Іудаїзму України;
- Свідки Єгови;
- Український християнський рух «Нове покоління»;
- Християни Віри Євангельської;
- Товариство свідомості Крішні в Україні;
- Церква Адвентистів Сьомого Дня;
- Церква Саєнтології;
- харизмати;
- протестанти;
- віряни релігійних меншин.

Згідно з отриманим зворотнім зв'язком від вірян релігійних меншин (участь в анкетуванні) та учасників ФГД, а також результатами експертного опитування, в дослідженні географічно представлена вся територія України (за винятком АР Крим) – 23 області (без Івано-Франківської) та місто Київ. Обрана методика та отримані результати дали можливість «побачити» віруючого спільноти релігійних меншин, з його оцінками, потребами, запитами.

2. МІРКУВАННЯ ЩОДО ДЕФІНІЦІЇ «РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ»

На думку учасників фокус-групових дискусій (далі ФГД), критеріями визначення релігійної спільноти як такої, що належить до релігійних меншин є:

- **Чисельна меншість відносно представників інших релігійних громад у країні:**

«Я думаю, що враховуючи нашу малу чисельність, ми за будь-яким критерієм належимо до релігійної меншини» (АПЦ);

«Релігійна меншина - вона може бути будь-яка, тобто, це будь-яка громада людей, яка у відсотковому відношенні є меншою ніж основне населення держави, тобто якщо у нас основне населення держави це християни: тобто, це православні і католики - їх можна в одну групу ввести, то тоді, всі інші релігійні громади є меншинами» (ДУМУ УММА);

«У наших текстах і документах, зазвичай, ми говоримо про церковну діаспору, тобто є церква, там де вона є більшістю, чи є церква там, де вона є принаймні 50% населення, скажімо так, релігійної частини населення, а в інших випадках ми вже говоримо про діаспору. Також можемо називати меншість, хоча зазвичай ми не використовуємо таке слово як релігійна меншість у нашому внутрішньому обігу. Звичайно, ми є такою як би меншістю. Натомість з нашої перспективи, ми не маємо майже жодного гоніння і дискримінації по відношенню того, що ми як би є меншістю» (лютеранство);

«Якщо говорити про меншість, ми абсолютно не обурюємося тією ідеєю, що ми називаємося меншістю. Це не є для нас якоюсь проблемою. Я думаю, що поняття релігійна меншина або релігійна більшість - це за кількісним показником. У нашому розумінні, ми аж ніяк не більшість» (Церква Саєнтології);

«...в контексті України, авжеж, нас трошки менше, ніж інших великих християнських конфесій, тому ми належимо до меншості» (ЦІХСОД);

«Якщо ми говоримо про чисельність, то громада Бахаї, наразі, на території України малочисельна... деє близько 100 міст та сел, де є громади Бахаї. Але щодо самого слова «меншість». Більше мені подобається «малочисельні громади» (бахаї).

- **Нерівноцінне ставлення до РО на рівні з іншими, передусім, православними церквами:**

«На мою думку, релігійні меншини, відповідно до загальної конвенції ООН щодо прав людини - це ті, хто не може індивідуально або колективно висловити релігійні світогляд через вчення, богослужіння та культові або релігійні практики, і мають вони переслідування з боку виконавчої влади. Відносно нашої церкви, то я можу сказати: що як на локально рівні, так і на державному рівні - ми відносимося до релігійних меншин, тому що маємо багато яскравих прикладів: і коли ми законодавчо доводимо, що ми маємо права такі самі, як і представники інших релігійних громад, зокрема, православної церкви» (Нове покоління).

- **Прагнення до «пошуку досконалості» шляхом створення нових релігійних спільнот:**

«На мою думку ми все таки є релігійна меншина. І релігійні меншини не в тому, що там стара віра чи не стара віра, стара релігія чи не стара, з досвідом чи без досвіду, а справа в тому, що, ну як на мене, представники релігійних меншин - це ті люди, які постійно в пошуку досконалості і якщо такі люди бачать, як ті чи інші концепції, в яких є

якісь прогалини, якісь недоречності, або бачать інший новий шлях, вони створюють таку релігійну спільноту і звичайно, що на початку така релігійна спільнота не може бути великою. І відповідно, не може отримувати якусь певну підтримку, і звичайно, що час випробовує такі релігійні общини, такі релігійні спільноти. І якщо думка закладена в тих пошуках є правильною або знаходить собі якусь підтримку, то з часом така релігійна спільнота розвивається у більшу релігійну общину і стає помітною на громадському просторі» (ЦИХСОД).

Разом з тим, **підкреслювався регіональний контекст**, коли на загально-державному рівні релігійна організація (далі РО) не є поширеною, але на рівні регіону є досить розповсюдженою і за кількістю громад, і за кількістю вірян:

«Релігійні меншини - що це дійсно: по-перше, стосується їх чисельної, кількісної меншості країни, спільноти; то їх можна визначати в контексті всієї України, і наприклад, якщо ми будемо говорити про нашу церкву - то як релігійна меншина, ми можемо говорити, коли воно у контексті України. Друга справа - в регіональному значенні контексту.... наприклад, якщо взяти у нас Волинську область, Рівненську область, то ми там не можемо сказати, що це є релігійна меншина у нас» (ХВЄ).

Висловлювалася думка **щодо більшої доречності використання поняття «малочисельні громади»** на противагу поняттю «релігійна меншина», враховуючи світовий контекст, коли, та чи інша релігія є широко представлена в одних регіонах планети, але мало представлена в інших, в Україні, в тому числі:

«Бахаї в Україні може не дуже багато як в світі. Так само і відноситься і до представників іудаїзму.... Але в світі є країни де дуже багато громад прогресивного іудаїзму, і вони перевершують своєю кількістю і хасидів, і ортодоксів. Тому, мабуть, дійсно не дуже вірно буде казати про меншість чи більшість, а якщо казати про малочисельні громади – це буде більш коректно (прогресивний іудаїзм).

3. ОЦІНКА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ СВОБОДИ СОВІСТІ І ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Експерти та віруючі релігійних меншин близькі у своїх оцінках українського законодавства у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій (рис.1). За 5-ти бальною шкалою, де 5 – найвищий бал: оцінка експертів – 3,6 бали; оцінка віруючих – 3,7 бали. Серед різних категорій експертів оцінка представників органів влади найвища – 4,0 бали.

Експерти меншою мірою (порівняно з віруючими) підтримують думку про необхідність актуалізації законодавства з метою підвищення рівня демократичності. За 5-ти бальною шкалою, де 5 - цілком досконале законодавство): оцінка експертів – 3,4 бали; оцінка віруючих – 3,0 бали. Спеціалісти з питань свободи совісті та релігій вище, порівнюючи з іншими категоріями експертів, оцінюють рівень демократичності законодавства – 3,7 бали. Віруючі релігійних меншин є категоричнішими щодо необхідності актуалізації правової бази держави у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій, аніж лідери релігійних спільнот релігійних меншин, відповідно 3,0 бали проти 3,3 балів.

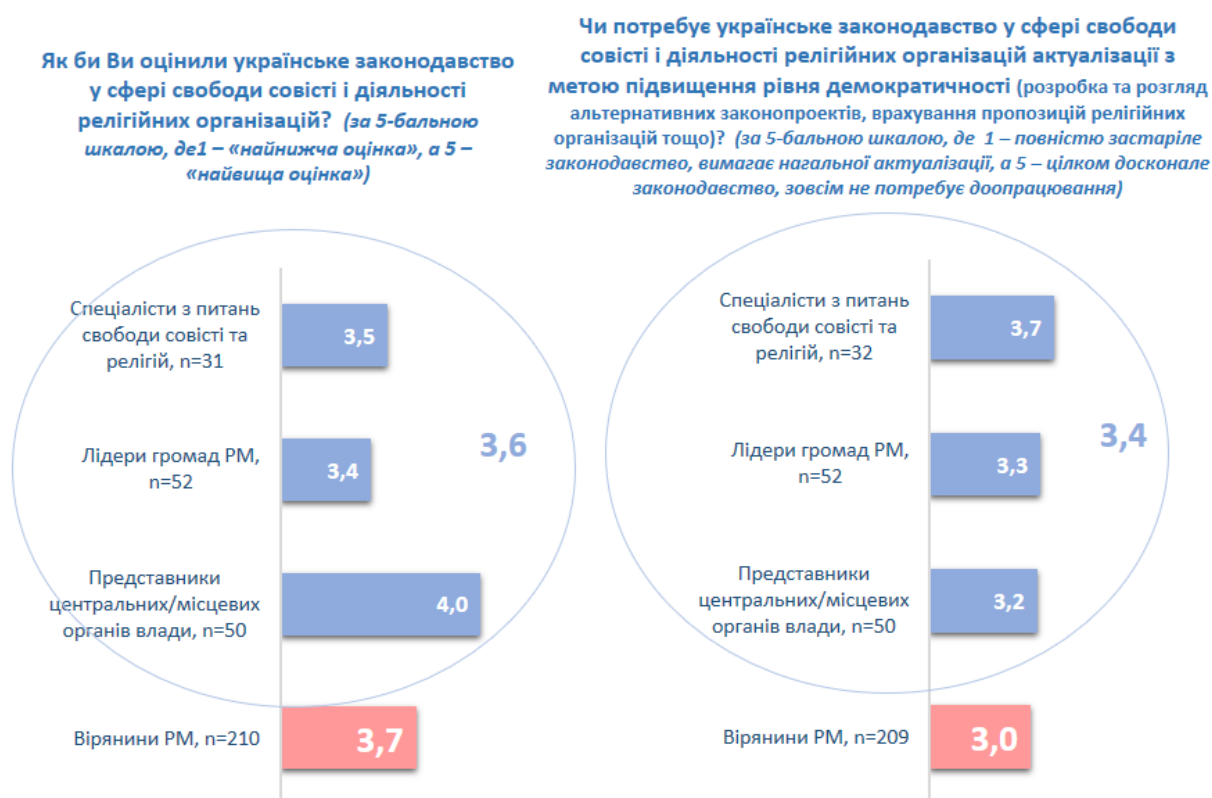

Рис. 1. Оцінка законодавства України у сфері свободи совісті і діяльності релігійних організацій, бали³

На думку переважної частини учасників фокус-групових дискусій, законодавство загалом якісне, демократичне, навіть в певних аспектах демократичніше, ніж в деяких

³ Тут і далі: середні оцінки в балах розраховані в програмі SPSS шляхом зважування відповідей, порахованих у відсотках, за 5-бальними шкалами. Розрахунки здійснені відповідно до часток респондентів, що надали відповіді, в «n» - зазначена кількість осіб, які надали відповіді

інших країнах Європи, однак його реалізація в конкретних ситуаціях (реєстрація/перереєстрація, освітні питання, благодійність, реституція, оренда та будівництво ритуальних приміщень тощо) на місцях, і особливо за межами столиці, викликає труднощі як на рівні правової неграмотності працівників відповідних державних установ та соціальних інститутів, так і на рівні непоінформованості самих вірян (як рядових, так і осіб з адміністративними та організаційними повноваженнями від релігійних спільнот) щодо прав та механізмів їх забезпечення (більш докладно див. розділи 7, 12, 13):

«Закон, як правило, написаний дуже добре, але виконання закону, на прикладі нашої громади Львівської - «ні в тин, ні в ворота» - є така гарна українська приказка» (РУНВіра);

«Законодавство - воно загалом чудове, але, як вже сказали, це питання того, як люди дотримуються цього законодавства, тому що іноді на місцях працівники паспортних столів чи інших державних органів цього просто не знають. І іноді досі до нас звертаються у правозахисну організацію, не тільки представники мусульманської громади, іноді і інших релігійних громад, яким доводиться цитувати законодавство, щоб вони могли чимось аргументувати своє право» (ДУМУ УММА);

«...є таке відчуття, що воно (законодавство), навіть порівнюючи з європейськими країнами, насправді, є ліберальніше, ніж в європейському законодавстві. І також я порівнював закони, більше в контексті реституції, тому що якби це та ситуація, коли у нас були прийняті певні рішення, але 30 років так нічого і не змінилося. І в практиці потім, якщо ми намагаємося повернути навіть якусь сакральну будівлю, то той закон який існує, він фактично не діє і все потрібно вирішувати тільки і виключно у судовому порядку (лютеранство);

«Стосовно недосконалості, скажімо, податкової, тих реформ, які вони зробили.... Несправедливо досить. Скажімо, якщо у православній церкві можна продавати свічки і ікони, і це входило у віросповідання, то нам заборонили, інакше ми могли втратити статус неприбуткової релігійної організації. Ми вважаємо що це несправедливо: одним надають право, а інші не мають права цього робити» (СХБ);

«У нас порушувалося законодавство... на прикладі освітніх програм. Студент нашої освітньої програми був позбавлений фактично (відбув 6 місяців позбавлення волі) за те, що він є студентом семінарії. Військкомат не прийняв довідку до відома, і тому ми зверталися... у нас наразі йде судовий процес вже третій рік... І ми зверталися, звичайно, до законодавства європейських країн, до рішення суду ЄСПЛ щодо порушення прав і свобод релігійних кожного громадянина. І нам є з цим порівнювати і студент дійсно відсидів шість місяців і ми через верховний суд нині повернули справу на місцевий суд, на перегляд. І ось уже формується судова практика і ми зі своєї сторони зверталися у всі організації на міжконфесійній взаємодії для залучення релігійних інших громад, бо на цьому рішенні формується судова практика, і якщо рішення буде таким від початку, то буде досить негативним для усіх освітніх програм євангельських та християнських церков (Нове покоління);

«Стосовно земельних ділянок так само у нас були проблеми... Не всюди хотіли виділяти нам... вже не кажу, що було багато судових процесів стосовно повернення культових споруд...де не хотіли... Також військкомат. Так само мали проблеми з військкоматом, де один з районних військкоматів прямо так в інтернеті займався цькуванням людей, населення, проти нас, що ми отакі, не підтримуємо батьківщину,

тому що не хочемо йти воювати, хоча вони добре знали про наше відношення до військової служби (ЄХБ);

«... стикнулась в нас громада в Дніпропетровську, коли саме держреєстратор, подивившись статут громади релігійної, була здивована і сказала, що вона не може його в тому вигляді зареєструвати, і вимагала, держреєстратор вимагав внести зміни, і чомусь ці зміни, що вона пропонувала більше відповідають до комерційної організації....те, з чим ми стикнулись і що не відноситься, мабуть, до закону і до держави, ми стикнулись з тим, що дуже мало юристів, які б могли надати кваліфіковану інформацію, щодо релігійних організацій, особливо в містах, да? Тобто, якщо в Києві в нас національні збори, які є центром національної громади всіх громад в Україні, просто винайняли юридичну компанію, яка цільовим почала вивчати це питання щодо юридичного супроводу. Але знайти спеціалістів саме на місцях - це проблема» (бахаї);

«На рахунок надання приміщень, на рахунок оренди земель і все, що стосується цього питання, - є певні проблеми» (ПУНВіра).

Щодо оцінки фактичної реалізації в Україні основних законодавчо визначених принципів: рівність всіх релігій перед законом та відокремлення церкви від держави (рис. 2). Експерти помітно вище, порівняно з віруючими РМ, оцінюють фактичну реалізацію законодавчо визначених принципів – рівність всіх релігій перед законом та відокремлення Церкви від Держави.

Рівність всіх релігій експерти оцінили на 3,4 бали з 5-ти, але лише на 2,6 балів підтвердили реалізацію даного принципу віряни РМ.

Відокремлення Церкви від Держави – відповідно 3,2 бали у експертів проти 2,7 балів у вірян РМ.

3-поміж різних категорії експертів найвище – 3,8 бали – оцінюють реалізацію основних принципів свободи совісті та діяльності релігійних організацій представники органів влади; найнижче – лідери релігійних спільнот.

Більша контрверсійність присутня в оцінних характеристиках серед експертів щодо принципу «Відокремлення Церкви від Держави»: лідери релігійних спільнот РМ значно нижче – лише на 2,6 бали – підтвердили фактичну дію вказаного принципу і по суті продемонстрували солідарність з вірянами РМ (їх оцінка – 2,7 бали).

Як би Ви оцінили фактичну реалізацію в Україні двох основних законодавчо визначених принципів:
(за 5-бальною шкалою, де 1 - зовсім не реалізований принцип, а 5 – повністю реалізований принцип)?

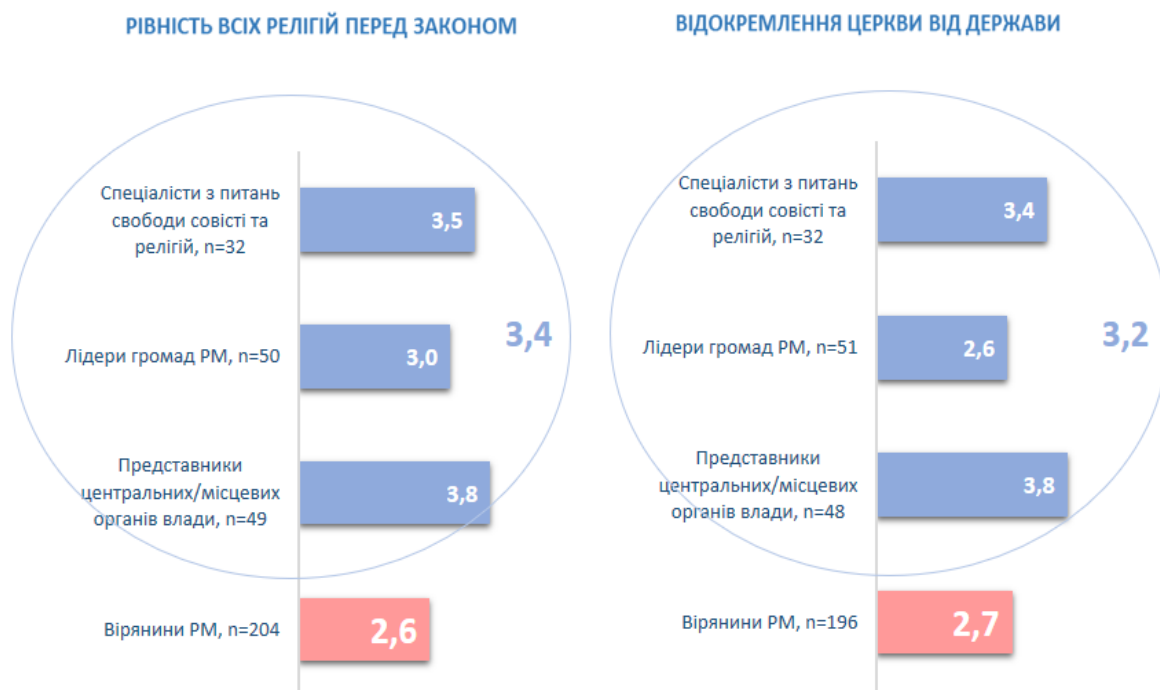

Рис. 2. Оцінка фактичної реалізації в Україні основних законодавчо визначених принципів: рівність всіх релігій перед законом та відокремлення церкви від держави, бали

4. ОЦІНКА РЕАЛІЗАЦІЇ РІВНОСТІ ПРАВ УСІХ ОБ'ЄДНАНЬ ВІРУЮЧИХ

При конкретизації різноманітних прав, гарантованих українським законодавством в діяльності ро, та реалізованих в реальному житті в сучасній Україні для усіх об'єднань віруючих, незалежно від релігійної приналежності, величини та поширеності (табл. 1), найвище, як експертами, так і вірянами РМ, оцінені наступні (за 5-ти бальною шкалою, де 5 – повністю реалізоване право):

- право на вільний доступ до різних видів і рівнів світської освіти (незалежно від ставлення до релігії) - 4,3 бали серед експертів та 4,0 бали серед вірян РМ;
- право на участь у добродійній діяльності (в тому числі, волонтерство) – 4,2 бали серед експертів та 4,0 бали серед вірян РМ;
- право на здобуття духовної освіти – 4,2 бали та 3,9 бали відповідно;
- право на наукову діяльність (написання статей в наукових виданнях, участь в наукових заходах, здобуття наукових звань тощо) - 4,2 бали та 3,9 бали відповідно;
- право на паломництво - 4,2 бали та 3,8 бали відповідно;
- право на придбання і використання релігійної літератури мовою на власний вибір, а також предметів релігійного призначення - 4,0 бали та 3,8 бали відповідно.

Найнижче, як експертами, так і вірянами РМ, оцінено реалізацію таких прав як:

- майнові права - право на отримання у власність або в користування (оренду) земельних ділянок, приміщень для забезпечення обрядово-побутових потреб (будівництво, експлуатація культових споруд, оренда приміщень для богослужінь тощо) – по 3,1 бали серед експертів та вірян РМ;
- право на використання ЗМІ для популяризації власної діяльності, просвітництва, місіонерської діяльності тощо – по 3,4 бали серед експертів та вірян РМ;
- право на забезпечення релігійних потреб віруючих під час військової служби (зокрема, капеланство тощо) – 3,5 бали серед експертів та 3,4 бали серед вірян РМ;
- право на діяльність в економічній сфері (зокрема, створення та функціонування товариств та підприємств, які займатися законною діяльністю, що приносить фінансові доходи тощо) – 3,6 бали серед експертів та 3,3 бали серед вірян РМ.

Відзначено значну розбіжність в оцінках фактичної реалізації рівноправності усіх ро щодо наведених прав в експертному середовищі. оцінки експертів – лідерів релігійних спільнот, а саме осіб з досвідом адміністративної та організаційної роботи – виявилися найбільш критичними. зокрема, до 3-х балів лідерами РМ оцінено реалізацію рівноправності усіх об'єднань віруючих, незалежно від релігійної приналежності, величини та поширеності щодо таких прав:

- майнові права – 2,4 бали (для прикладу, оцінка держслужбовців даної позиції – 3,6 бали);
- право на використання ЗМІ для популяризації власної діяльності, просвітництва, місіонерської діяльності – 2,8 бали (оцінка держслужбовців даної позиції – 4,0 бали).
- право на забезпечення релігійних потреб віруючих під час військової служби – 2,8 бали (оцінка держслужбовців даної позиції – 4,0 бали).

- право на освітянську діяльність (зокрема, створення недільних шкіл для дітей, духовних навчальних закладів різних рівнів тощо) – 3,0 бали (держслужбовці – 4,2 бали);
- право на діяльність в економічній сфері – 3,0 бали (держслужбовці – 4,2 бали).

Щодо усіх інших прав: реєстрації діяльності, припустимої географії діяльності, правової захищеності, участі у громадському житті, добродійній діяльності, реалізації обрядово-культових потреб віруючих, реалізації в культурній сфері, щодо здобуття духовної освіти, ведення міжконфесійного діалогу, участі священнослужителів та віруючих у політичному житті тощо – оцінки лідерів релігійних спільнот РМ в діапазоні 3,3-3,8 бали, однак є помітно нижчими, ніж оцінки таких само позицій спеціалістами з питань свободи совісті та релігій та особливо представниками центральних/місцевих органів влади.

Таблиця 1

Оцінка реалізації рівноправності усіх об'єднань віруючих, незалежно від релігійної приналежності, величини та поширеності, бали

		Оцініть, наскільки в сучасній Україні в реальному житті реалізовано рівноправність усіх об'єднань віруючих, незалежно від релігійної приналежності, величини та поширеності (за 5-бальною шкалою, де 1 - зовсім не реалізовано, а 5 – повністю реалізовано)?	Представники центральних/ місцевих органів влади	Лідери громад РМ	Спеціалісти з питань свободи совісті та релігій
■ Експерти ■ Віруючі РМ	3,7 3,9	Право офіційно зареєструвати свою діяльність в органах держави, тобто отримати статус юридичної особи	4,3	3,5	4,0
	3,7 3,9	Право діяльності на всій території України	4,1	3,6	3,9
	3,3 3,8	Правова захищеність	4,4	3,3	3,8
	3,3 3,6	Право на діяльність в економічній сфері	4,2	3,0	3,8
	3,1 3,1	Майнові права	3,6	2,4	3,4
	3,6 4,0	Право на участь у громадському житті	4,4	3,4	4,4
	4,0 4,2	Право на участь у добродійній діяльності	4,5	3,7	4,6
	3,4 3,4	Право на використання ЗМІ для популяризації власної діяльності, просвітництва, місіонерської діяльності тощо	4,0	2,8	3,7
	3,8 4,0	Право на придбання і використання релігійної літератури мовою на власний вибір, а також предметів релігійного призначення	4,2	3,6	4,4
	3,7 4,0	Право на реалізацію обрядово-культових потреб віруючих	4,4	3,4	4,4
	3,4 3,5	Право на забезпечення релігійних потреб віруючих під час військової служби	4,0	2,8	3,7
	3,5 3,7	Право на освітянську діяльність	4,2	3,0	4,3
	3,7 4,1	Право на реалізацію в культурній сфері	4,4	3,4	4,6
	3,8 4,2	Право на паломництво	4,5	3,7	4,7
	3,9 4,2	Право на здобуття духовної освіти	4,4	3,6	4,6
	4,0 4,3	Право на вільний доступ до різних видів і рівнів світської освіти	4,6	3,8	4,8
	3,9 4,2	Право на наукову діяльність	4,5	3,5	4,8
	3,7 4,0	Право вести міжконфесійний діалог	4,4	3,3	4,5
	3,5 3,9	Право священнослужителів та віруючих як громадян на участь у політичному житті на рівні з іншими громадянами	4,2	3,4	4,4

Конгреговані оцінки щодо фактичної реалізації правових гарантій для релігійних спільнот РМ, до яких належать опитані віряни РМ (рис. 3), свідчать про, швидше, позитивну, аніж негативну динаміку демократичних процесів у сфері свободи совісті та діяльності РО в Україні. Адже, за 5-ти бальною шкалою, де 5- повністю реалізоване право, загальний середній бал реалізації прав* становить 3,7 бали. Такий бал все ж підкреслює необхідність спрямування вектору подальшого удосконалення державно-конфесійних та міжконфесійних взаємин, підкріплених сталим, надійним, демократичним правовим полем.

Згідно відповідей вірян РМ, на сьогодні для спільнот релігійних меншин більшою мірою реалізовані права, пов'язані з участю у добродійній діяльності (4,0 бали), доступом до світської освіти (4,0 бали), реалізацією в культурній сфері (3,9 бали), можливістю паломництва (3,9 бали), здобуттям духовної освіти (3,9 бали), заняттям науковою діяльністю (3,9 бали).

Натомість, меншою мірою реалізовані права РМ щодо майнових питань - отримання у власність або в користування (оренду) земельних ділянок, приміщень для забезпечення обрядово-побутових потреб (будівництво, експлуатація культових споруд, оренда приміщень для богослужінь тощо) – 3,2 бали, забезпечення релігійних потреб віруючих під час військової служби – 3,4 бали, використання ЗМІ для популяризації власної діяльності, просвітництва, місіонерської діяльності - 3,4 бали, на діяльність в економічній сфері (зокрема, створення та функціонування товариств та підприємств, які займаються законною діяльністю, що приносить фінансові доходи тощо) – 3,4 бали.

Слід відзначити тотожність рейтингових та антирейтингових позицій щодо «високо-» чи «низькореалізованих» прав для РМ виставлених згідно оцінок вірян РМ та лідерів РМ-експертів у експертному опитуванні. Що, передусім, окреслює проблемні питання в правовому полі української держави щодо свободи совісті та діяльності РО. При цьому оцінки лідерів-експертів виявилися нижчими, відносно вірян, що абсолютно аргументовано наявністю більшого безпосереднього «правового» досвіду осіб, що обіймають адміністративні позиції в релігійних спільнотах (лідери РМ).

Оцініть стосовно конкретно Вашої релігійної спільноти, наскільки сьогодні в реальному житті реалізовані нижчеперераховані права (за 5-бальною шкалою, де 1 - зовсім не реалізовано, 5 – повністю реалізовано)?

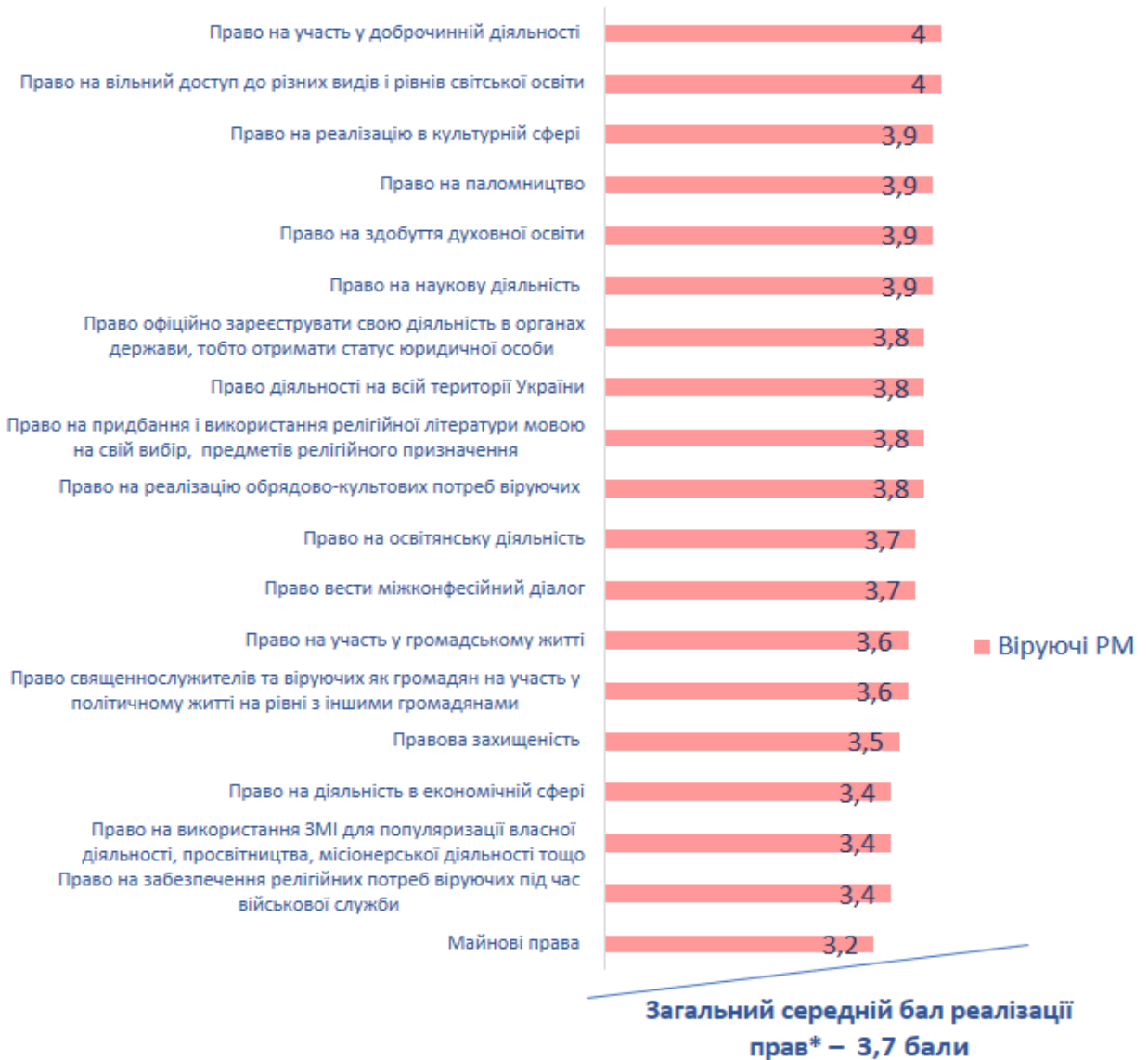

Рис. 3. Конгреговані оцінки щодо фактичної реалізації правових гарантій для релігійних спільнот РМ, до яких належать опитані віряни РМ, бали
 (* Загальний середній бал реалізації прав розрахований як середнє арифметичне усіх виставлених респондентами оцінок відносно кожного верифікованого права)

5. ОЦІНКА ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Відповідність демократичним стандартам наявного стану державно-конфесійних відносин (рис. 4), згідно оцінок експертів дослідження, якими є компетентні особи, професіонали, фахівці, які мають безпосередній та цінний досвід у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організацій – 3,6 бали.

Разом з тим, має місце суттєва відмінність в оцінках, даних представниками двох основних суб'єктів даних відносин, а саме: Держави – в особах державних службовців центральних та місцевих органів влади з оцінкою демократичності державно-конфесійних відносин в 4,1 бали та лідерів релігійних спільнот РМ й вірян РМ як представників поліконфесійного релігійного поля України з оцінками 2,9 та 3,3 бали відповідно.

Враховуючи, що «незалежна» у даному контексті сторона оцінювання – експерти-спеціалісти з питань свободи совісті та релігій (науковці, юристи, журналісти) – оцінили наявний стан державно-конфесійних відносин в Україні на 4,1 бали, можливе припущення щодо менших вимог та очікувань від результатів таких відносин «світських» громадян України, порівняно з віруючими, і, особливо, віруючими малочисельних та нешироко представлених релігійних громад нашої держави.

Як би Ви оцінили наявний стан державно-конфесійних відносин в Україні
(за 5-бальною шкалою, де 1 - абсолютно не відповідає демократичним стандартам,
5 – повністю відповідає високим демократичним стандартам)?

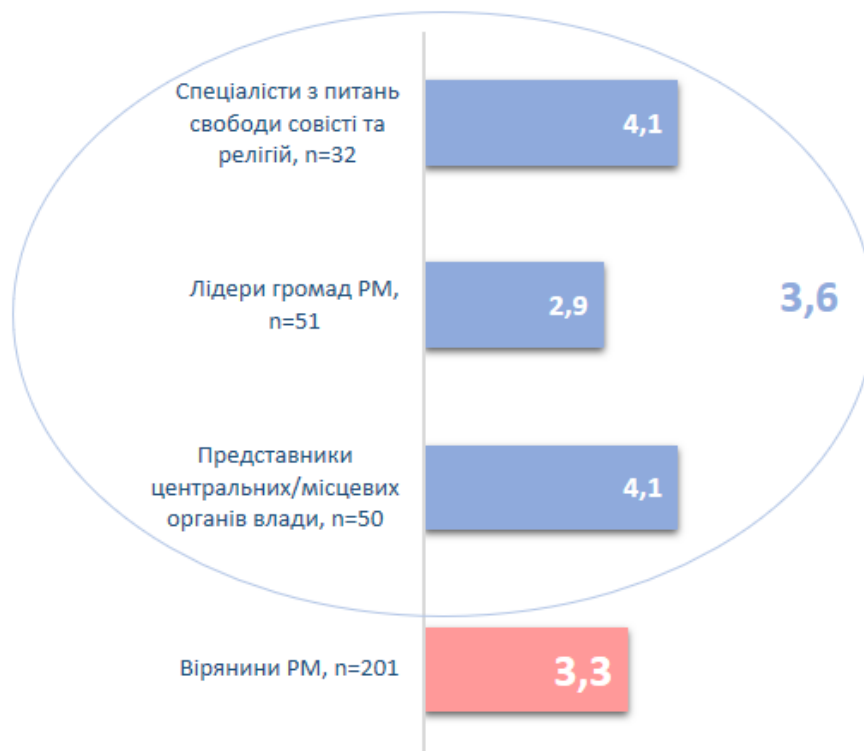

Рис. 4. Оцінка наявного стану державно-конфесійних відносин в Україні, бали

6. ОЦІНКА РІВНЯ ПІДТРИМКИ ТА ЛОЯЛЬНОСТІ З БОКУ ДЕРЖАВИ ДО РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ та МІЖРЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Згідно оцінок рівня підтримки та лояльності Держави до РО (табл. 2), даних як експертами, так віруючими РМ, преференції у сприянні працівників державних органів отримують РО, що представляють релігійну більшість, порівняно з релігійними меншинами.

На 4,1 бали експерти оцінили рівень підтримки та лояльності з боку Держави до РО, що представляють релігійну більшість в Україні і на 3,4 бали – тим, що представляють релігійні меншини. Серед вірян РМ відповідні оцінки становлять – 3,3 бали проти 2,8 балів.

При цьому представники центральних/місцевих органів влади як уособлення Держави оцінюють підтримку та лояльність до РО, не залежно від їх величини та поширеності в Україні, як «добре» - понад 4 бали (в діапазоні 4,1-4,3 бали). Що, напевно, чи є об'єктивним, оскільки оцінки експертів-спеціалістів з питань свободи совісті та релігій щодо рівня підтримки та лояльності Держави до РО релігійних менших в діапазоні «посередній» рівень 3,3-3,4 бали), а експертів-лідерів релігійних спільнот РМ – «незадовільні» – 2,7 бали.

Солідарні в «незадовільних» оцінках сприяння Держави у зверненнях, допомозі, юридичному консультуванні в оформленні документів, в тому числі для реєстрації, тощо, а також в коректному, благонадійному відношенні до об'єднань РМ та дотриманні діючого законодавства по відношенню до них й респонденти-віряни РМ – їхня оцінка 2,8 бали.

Таблиця 2

Оцінка рівня підтримки та лояльності Держави до релігійних організацій, бали

	ЕКСПЕРТИ			
Оцініть рівень підтримки та лояльності з боку Держави до РО, що представляють РЕЛІГІЙНУ БІЛЬШІСТЬ в Україні (де 1 – повністю відсутні підтримка та лояльність, а 5 – високий рівень підтримки та лояльності)?	Представники центральних/ місцевих органів влади	Лідери громад РМ	Спеціалісти з питань свободи совісті та релігій	Віряни РМ
ПІДТРИМКА, сприяння у зверненнях, допомога, юридичне консультування в оформленні документів, в тому числі для реєстрації, тощо	4,3	4,0	3,9	3,3
	4,1			
ЛОЯЛЬНІСТЬ (коректне, благонадійне відношення до об'єднання, дотримання діючого законодавства)	4,2	3,9	4,0	3,3
	4,1			

	ЕКСПЕРТИ			
Оцініть рівень підтримки та лояльності з боку Держави до РО, що представляють РЕЛІГІЙНІ МЕНШИНИ в Україні (де 1 – повністю відсутні підтримка та лояльність, а 5 – високий рівень підтримки та лояльності)?	Представники центральних/ місцевих органів влади	Лідери громад РМ	Спеціалісти з питань свободи совісті та релігій	Віряни РМ
ПІДТРИМКА, сприяння у зверненнях, допомога, юридичне консультування в оформленні документів, в тому числі для реєстрації, тощо	4,1	2,7	3,3	2,8
	3,4			
ЛОЯЛЬНІСТЬ (коректне, благонадійне відношення до об'єднання, дотримання діючого законодавства)	4,1	2,7	3,4	2,8
	3,4			

Суттєво відрізняються оцінки рівня підтримки та лояльності з боку Держави до міжрелігійних об'єднань (табл. 3), зокрема, Всеукраїнської ради релігійних об'єднань (ВРРО) та Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), котрі поставили всі три категорії експертів в експертному опитуванні, при тому що загальний виставлений експертами бал – 3,8.

Найоптимістичніші оцінки – 4,4 бали з 5-ти можливих - належать державним службовцям.

Натомість «незалежна» категорія експертів представлена науковцями, юристами, працівниками медіа (спеціалісти з питань свободи совісті та релігій) вважає, що рівень підтримки та лояльності з боку Держави до міжрелігійних об'єднань замалим, але не досягає оцінки «добре» (3,8-3,9 бали).

Тоді як лідери релігійних спільнот РМ вважають даний аспект взаємодії Держави з РО через міжрелігійні об'єднання «незадовільним» – 2,9 бали.

Таблиця 3

Оцінка рівня підтримки та лояльності Держави до міжрелігійних об'єднань, бали

	ЕКСПЕРТИ		
Оцініть рівень підтримки та лояльності з боку Держави до МІЖРЕЛІГІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ, зокрема, Всеукраїнської ради релігійних об'єднань (ВРРО) та Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), що представляють інтереси в тому числі релігійних меншин в Україні (за 5-бальною шкалою, де 1 – повністю відсутні підтримка та лояльність, а 5 – високий рівень підтримки та лояльності)?	Представники центральних/місцевих органів влади	Лідери громад РМ	Спеціалісти з питань свободи совісті та релігій
ПІДТРИМКА, сприяння у зверненнях, допомога, юридичне консультування в оформленні документів, в тому числі для реєстрації, тощо	4,4	2,9	3,9
	3,8		
ЛОЯЛЬНІСТЬ (коректне, благонадійне відношення до об'єднання, дотримання діючого законодавства)	4,4	2,9	3,8
	3,8		

7. СПРИЯННЯ ТА ПЕРЕШКОДИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА/ЧИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАНЬ ВІРУЮЧИХ РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН

Запитання відносно наявності/відсутності випадків сприяння чи то перешкод державних органів та/чи місцевого самоврядування діяльності об'єднань віруючих релігійних меншин було «відкритим», тобто респонденти у вільній формі відповідали/ділилися власним досвідом. Відтак, приблизне пропорційне співвідношення випадків сприяння та перешкод – одна третина до двох третин та ще третина відповідали, що не мають власного досвіду у даному контексті.

Проблемні моменти, які віруючі та лідери РМ позиціонували як **ПЕРЕШКОДИ**, наступні:

- **відмови у виділенні ділянок під спорудження культових споруджень, складності в оренді приміщень (основна проблема зі згаданих віруючими та лідерами РМ):**

«Неодноразові відписки місцевих адміністрацій на прохання виділити приміщення або ж землю для створення (будівництва) місця для зібрань чи проведення обрядів».

«Оренда у місті комунальної власності іншими релігійними громадами».

«Перешкоджання отримання в оренду приміщень, а також перешкоджання виділенню земельних ділянок».

«Громада заважає отримати право на будівання будинку зборів на церковній території».

«Відмова у наданні місця для будівлі культової споруди Рідної Української Національної Віри у м. Києві».

«Відмова на місцевому рівні колишнім экс-губернатором у виділенні земельної ділянки».

«Відмова в оренді приміщень, відмова виділити земельну ділянку».

«Дуже повільно приймалося рішення про виділення землі, особливо в зв'язку з ворожим ставленням до нас з боку "християнських" керівників місцевих релігійних громад. Була спроба відмовити у наданні земельної ділянки. Після виділення земельної ділянки була спроба забрати її для «бізнесменів». Багато бюрократії при оформленні документів на землю, та в зв'язку з початком будівництва Святині, оформлення права власності, тощо. Все дуже гальмується».

«У нашому випадку ОДА не йшла на контакт з приводу призначення Білої Криниці пам'яткою архітектури національного значення».

«Відмова виділити ділянку для мечеті на Київщині».

«Коли наша громада звернулась до міської ради з проханням дати у користування земельну ділянку для будівання Святині (храму) - нам виділили ділянку у приміському селі, в болотистій низині. Ми відмовились».

«Важко отримати передбаченні законодавством льготи і привілеї, наприклад земельну ділянку від органів місцевого самоврядування для будівництва буддійського центру або культової споруди (ступу)».

«Найбільша кількість прикладів щодо перешкоджанні діяльності релігійних організацій в країні відображається щодо права на користування приміщеннями комунальної власності чи отримані земельної ділянки на будівництво» (експерт-держслужбовець – примітка).

- **Складності (або відмова) з реєстрацією/перереєстрацією статутів РО (друга проблема за частотою названих віруючими та лідерами РМ):**

«Надзвичайно важко було зареєструвати громаду «Рать Святослава» - буквально буквоїдство, упереджене ставлення, бюрократія».

«Багаторічна відмова в реєстрації релігійної громади церкви Саєнтологія».

«Затягування реєстрації мусульманської громади на Київщині».

«Іноді місцева влада створює певні необґрунтовані перешкоди у реєстрації релігійних громад».

«Мали місце випадки упередженого ставлення до представника релігійної громади у процесі реєстрації Статуту (Дніпропетровська обл., Нікопольський р-н). Але через певний час, навпаки, співробітники відділу по релігіях взяли на консультивати і вивірити Статут Громади, що подавався на реєстрацію (відповідно 2020, 2021 р.)».

«Наша релігійна спільнота має проблеми з реєстрацією нових організацій та унесенні змін до статутів вже існуючих організацій. Органи реєстрації не бажають реєструвати статuti, в яких відображені наші канонічні правила, зокрема призначення керівників релігійних організацій лідерами більш високої ланки керівництва».

«Церкву Саєнтологію відмовилися реєструвати, навіть після рішення суду про те, що відмова була незаконна».

- **Втручання в діяльність соціального спрямування (зокрема, роботу реабілітаційних центрів для алкоголе- та наркозалежних):**

«Разгон реабилитационных центров правоохрaнительными органами».

«Проверки христианских реабилитационных центров».

«Облавы на реабилитационные центры, вместо сотрудничества».

«Нападки на реабилитационные центры, где проходят реабилитацию алкоголики та наркоманы».

«Запретили провести служение милосердия».

- **Упереджене ставлення до РО мусульман:**

«Чомусь "Арраїд" періодично обшуковують, хоча вони відомі своєю проукраїнською позицією, а от проросійська "Аррахма" дуже комфортно влаштувалася».

«Обišуки в мечетях Києва, Житомира, Сум та інших міст».

«Наприклад, в Києві по відношенню до мусульман».

«Міська влада Хмельницького всіляко не підтримує діяльність мусульманської громади, принципово заблокувала виділення ділянки під будівництво мечеті. Інші представники релігійної меншості міста скаржаться на їхній недопуск до участі у Духовній раді Хмельницького, яка має прямі контакти із владою».

«Рік тому Служба безпеки України поставила камеру на території лікарні, яка знаходиться поряд з ісламським культурним центром, камера була направлена прямо на вхід ісламського культурного центру. Потім ми написали заяву в поліцію – камеру вже зняли» (ДУМУ УММА – з матеріалів ФГД).

- **Різноманітні наслідки для громад РМ внаслідок інтересів конкретних осіб, зокрема, бізнесменів, депутатів тощо:**

«Є бізнесмен, що будує паркан і парковку на території церкви. Священнослужителі подали скаргу, та суддя вже давно куплений. Це у центрі Львова. Церква «Гефсеманія».

«У нас був такий випадок, коли під час передвиборчої кампанії один з високопосадовців, який він балотувався знову на вибори, він захотів виступити перед вірянами, тобто в церкві. Йому сказали, що в нас кафедра тільки для проповіді Євангелії, що ми не дозволяємо. Він сказав «Да, да все добре, нормально». Через тиждень прийшли пожежники, прийшли там інші служби і опечатали будинок молитви. Тобто, це також ми вважаємо, що це неприпустимо» (ХВС – з матеріалів ФГД).

«У кожному окремому разі застосовується індивідуальний підхід залежно від вподобань представників влади. Крім того такий підхід варіатизується загальнодержавним трендом на підтримку / не підтримку того чи іншого релігійного напрямку чи конфесії. Так, наприклад, за часів Януковича підтримкою користувалась РПЦ в Україні, за часів післямайданної влади - пріоритетну підтримку мали україноцентричні конфесії. Після 2019 року ситуація змінилась у напрямку демонстративного дистанціювання за принагідного використання» (експерт-науковець – примітка).

Мали місце відповіді щодо наявності симпатій, а відтак, надання преференцій РО, що представляють християнську традицію:

«У місті Кам'янці-Подільському при міській раді давно (із 2008 р.) створене релігійне об'єднання християнських церков (релігійної більшості - ПЦУ, УКГЦ, РКЦ, ХВЄП, ЄХБ і т.д.), яке діє при самій міській раді - так звана Духовна рада (ДР) у статусі дорадчого органу. Ця сама ДР фактично являється органом місцевого самоврядування, (тобто фактично являється частиною місцевої влади). Цей свій напівдержавний статус ДР використовує для поширення своїх релігійних ідей за допомогою органів місцевого самоврядування».

«Сприяння домінуючим конфесіям, наприклад: виділення земельних ділянок та приміщень, запровадження факультативів в школі, встановлення монументальних споруд на території міста».

«Численні сприяння, протекція та фінансування народними депутатами України Української православної церкви московського патріархату».

«Інколи представники місцевого самоврядування можуть віддавати перевагу церквам, які відвідує більшість міста або села, або у питаннях участі в масових заходах тощо».

«Повне сприяння іде релігійним громадам «християнізму».

«Непоодинокі випадки в різних областях, переешкоди в будівництві храмів, отриманні ділянок під будівництво - особливо там, де максимальну підтримку від влади мають громади МП».

«Відомі численні випадки використання адмінресурсу держапарату в інтересах УПЦ МП з метою прямої дискредитації релігійних меншин як неавраамічних релігій, так і протестантських деномінацій, і насамкінець, пейоративізації інших християнських церков, та їх громад» (експерт-спеціаліст з питань свободи совісті та релігій – примітка).

«Християнізовані чиновники і депутати на догоду черні (більшості виборців) роблять самоцензуру, коли вирішують питання про надання приміщення або земельної ділянки, для релігійних меншин, і часто відмовляють».

«Держава часто порушує рівність перед законом віруючих та релігійних організацій меншин, створюючи преференції для більшості» (експерт-спеціаліст з питань свободи совісті та релігій – примітка).

Серед прикладів СПРИЯННЯ держорганів та органів місцевого самоврядування діяльності громад РМ зазначалися:

- **виділення ділянок під будівництво:**

«Рішенням міської ради нашої релігійній громаді було надано земельну ділянку для побудови Святині Матері України РУНВіри, потім сприяли в оформленні документів».

«Відведення землі та проектуванні житлової забудови для вимушено переміщених осіб з Донбасу та Криму (м. Дубляни, що біля Львова) виділена ділянка для спорудження мечеті (молитовного дому) для задоволення релігійних потреб кримських татар».

- **Допомога і консультування при підготовці реєстраційних документів:**

«Сприяння співробітників при підготовці документів для реєстрації статуту громади».

- **Сприяння у відзначенні значимих дат:**

«Сприяння відзначення 500-річчя Реформації (2017 рік)».

- **Загалом позитивний досвід:**

«Ми одержали допомогу управління у справах релігій Вінницької ОДА у наданні відстрочки від строкової військової служби нашому священику, студенту Університету Рідної Української Віри. Нам вартувало значних зусиль одержати у постійне користування земельну ділянку, яка перебувала у нас в оренді - було багато перешкод від чиновників і депутатів міської ради, однак врешті-решт все вирішилося на нашу користь завдяки тому, що на наш бік став депутат, який користувався повагою і впливом у міській раді».

«В принципі, в нас дуже позитивний досвід співпраці з державними різними органами і на державному рівні і на регіональному рівні. Ми вдячні за співпрацю, за спілкування, воно завжди чудове. Я розумію, що це не означає, що проблем немає в інших якихось аспектах і місцях. Ось, якщо говорити про міграційну службу, або СБУ або поліцію – ми, в принципі, також в добрих відносинах, завжди готові дати відповіді, якщо є якісь запитання, спілкуємося, запрошуємо в гості – вони приходять, тому, в принципі... Знов таки – розуміючи, що питання можуть виникати в інших якихось аспектах, але, принаймні для нас протягом перебування тут в Україні, відносини – вони добрі» (ЦІХСОД – з матеріалів ФГД).

Серед прикладів **НЕВТРУЧАННЯ** органів державної влади та місцевого самоврядування називалися:

«Не мешали вроді бы , но и не помогали»,.

«Не сприяють, але аби не заважали».

«Наші послідовники вони законотручяні ... Ми не беремо ніякої участі в політиці, ми аполітичні, ми не диктуємо своїм вірянам закони: їм голосувати, іти в армію чи не йти. Якщо людина, згідно законодавства, підлягає призову і вона пройшла якусь підготовку, то вона мусить іти і виконувати свій священний обов'язок і так далі. Ми не втручаємося в політичне і громадське життя своїх вірян ... Ми ні з ким не конкуруємо і з державою ми не конкуруємо. Чому? Тому що ми не збираємося вирішувати свої завдання, які перед нами стоять, за рахунок держави, за рахунок державного кошту або за рахунок кошту вірян, розумієте? Тому немає ніяких протиріч: ми намагаємося зрозуміти Бога і полюбити його – і, як наслідок цього, вирішити всі проблеми, які єсть на всіх рівнях: на фізичному, на соціальному, інтелектуальному, емоційному» (Товариство свідомості Кріїни – з матеріалів ФГД).

Щодо відповідей категорії експертів, до якої належали представники державних органів влади та місцевого самоврядування, то у переважній більшості випадків вони зазначали про сприяння діяльності громад РМ:

«В ДЕСС - сприяємо. Це - принци нашої Служби».

«Відоме лише повне сприяння».

«Держслужба проводить релігійні експертизи для реєстрації об'єднань віруючих релігійних меншин з дотриманням законодавства та сприяє реалізації прав громадян України у сповіданні обраної ними віри».

«Допомога в підготовці та оформленні документів для реєстрації статутів релігійних організацій».

Разом з тим, експертами-держслужбовцями відзначався факт недостатньої релігієзнавчої обізнаності службовців на місцевому рівні, що може спричинювати труднощі для певних РМ:

«Мала обізнаність місцевої влади в особливостях тієї чи іншої релігії часто призводила до необ'єктивних перешкод. Натомість, при активній роз'яснювальній роботі відбувається повне сприяння в межах законодавства».

8. ОЦІНКА РІВНЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНОЇ та МІЖКОНФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Про наявність диспропорції в рівні комунікації Держави з РО, що представляють релігійну більшість та релігійні меншини в конфесійному полі України на користь РО, що представлені територіально широко та багаточисельно, свідчать оцінні бали, поставлені як експертами – 3,9 бали проти 3,1, так і вірянами РМ – 3,4 бали проти 2,9. Щодо суб'єктів комунікації, то з одного боку - експерти-представники органів влади оцінили рівень комунікації Держави з РМ на «задовільну», хоч і «посередню» оцінку 3,7 бали (в той час, як з РО від релігійної більшості – в 4,1 бали), тоді як з іншого боку – експерти-лідери релігійних спільнот РМ та віряни РМ на «незадовільну» оцінку – 2,6 та 2,9 бали відповідно (рис. 5).

Рис. 5. Оцінка рівня державно-конфесійної комунікації в Україні, бали

Майже тотожні і невисокі оцінки рівня міжконфесійної комунікації дані усіма цільовими групами дослідження: трьома категоріями експертів (як на рівні різних конфесій в межах однієї релігії – 3,0 бали, так і між різними релігіями – 2,9 бали) та вірянами РМ (2,8 бали). При цьому оцінки лідерів релігійних спільнот РМ є найнижчими – 2,6 бали (рис. 6).

Оцініть, будь-ласка, рівень комунікації (діалогу) між наступними суб'єктами:
(за 5-бальною шкалою, де 1 – повністю відсутня комунікація, а 5 – високий рівень комунікації)

Рис. 6. Оцінка рівня міжконфесійної комунікації в Україні, бали

9. ОЦІНКА РІВНЯ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Україна, без сумніву, є поліетнічною та поліконфесійною державою. Державою, що декларує і прагне до демократичних стандартів у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Державою, в якій релігійний плюралізм має бути складовою такого типу політичної системи, коли право на волю віросповідання, розуміється не як право вірити в одну єдину релігійну концепцію на протигагу однієї єдиної атеїстичної концепції. Плюралізм у застосуванні до релігійних поглядів - це право на дійсно вільне мислення і вірування, право вірити в те, у що ти дійсно віриш. Не може бути певної єдиної «правильної» релігійної доктрини на відміну від усіх інших «неправильних» – таким є плюралістичний підхід до різноманіття релігійних поглядів.

Результати дослідження, разом з тим, засвідчили, що, рівень релігійної толерантності (табл. 4), на основі оцінок експертів-працівників Держави (працівники центральних/місцевих органів влади установ, до спеціалізуються у справах релігій та діяльності релігійних організацій) становить 3,9 бали за 5-бальною шкалою.

Так само, на 3,9 бали, оцінили рівень релігійної толерантності й експерти-спеціалісти з питань свободи совісті та релігій (науковці, юристи, журналісти).

Суголосні експерти названих категорій в тому, що більш толерантним є українське суспільство – в діапазоні 4,0-4,3 бали - до невіруючих, до представників таких сучасних феноменів як «просто віруючі» та «просто православні», а також до віруючих РО, що представляють релігійну більшість в країні.

Тоді як рівень релігійної толерантності щодо релігійних громад, що представляють релігійні меншини, за оцінками «незалежних» категорій експертів (не враховуючи лідерів громад РМ), в діапазоні – 3,1 – 3,8 бали. І найменш толерантний український соціум, при цьому, до РМ, що представляють неорелігії (неохристиянські рухи, релігії орієнталістського напрямку, езотеричні об'єднання, неоязичницькі вірування, синтетичні неорелігії, сакентологічні рухи тощо).

«Залежні» експерти – лідери громад РМ та віряни РМ в своїх оцінках рівня релігійної толерантності зберігають означену тенденцію, але з нижчими балами: 3,6-3,7 бали щодо невіруючих, «конфесійно невизначених» віруючих та віруючих РО релігійної більшості; лише на рівні 2,8-3,2 бали щодо віруючих з різних громад релігійних меншин, де найнижче – менше «задовільного» рівня – оцінено толерантне ставлення до віруючих релігійних новоутворень (неохристиянські рухи, релігії орієнталістського напрямку, езотеричні об'єднання, неоязичницькі вірування, синтетичні неорелігії, сакентологічні рухи тощо) – 2,8 бали.

Таблиця 5

Оцінка рівня релігійної толерантності, бали

(*Загальний середній рівень релігійної толерантності розрахований як середнє арифметичне усіх оцінених респондентами позицій)

Оцініть рівень толерантності в українському суспільстві до перерахованих груп громадян (за 5-бальною шкалою де 1 – відсутня толерантність, а 5 – високий рівень толерантності)?	ЕКСПЕРТИ			Віряни РМ
	Представники центральних/ місцевих органів влади	Лідери громад РМ	Спеціалісти з питань свободи совісті та релігій	
До невіруючих (в тому числі, атеїстів)	4,0	3,8	4,0	3,7
	3,9			
До «просто віруючих» (називають себе віруючими без конкретизації – в дилемі «віруючий» - «невіруючий»)	4,2	4,0	4,3	3,7
	4,1			
До «просто православних» (називають себе православними, без конкретизації деномінації)	4,2	4,1	4,3	3,7
	4,2			
До віруючих релігійних організацій, що територіально широко та багаточисельно представлені в Україні (РЕЛІГІЙНА БІЛЬШІСТЬ)	4,1	3,7	4,2	3,6
	4,0			
До віруючих релігій національних меншин (іудаїзм, караїмське віросповідання, іслам, вірменська церква, німецькі лютерани, релігія ромів тощо)	3,8	3,1	3,8	3,2
	3,6			
До віруючих історичних для України, але широко не розповсюджених релігійних спільнот старообрядців, молокан, певних протестантських конфесій та християнських деномінацій	3,7	3,1	3,8	3,1
	3,5			
До віруючих релігійних новоутворень (неохристиянські рухи, релігії орієнталістського напрямку, езотеричні об'єднання, неоязичницькі вірування, синтетичні неорелігії, саєнтологічні рухи тощо)	3,4	2,8	3,1	2,9
	3,1			
До віруючих громад РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН (загалом)	3,8	2,9	3,5	3,1
	3,4			
ЗАГАЛЬНИЙ СЕРЕДНІЙ РІВЕНЬ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ *	3,9	3,4	3,9	3,4
	3,7			

10. ОЦІНКА РІВНЯ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МІЖ РЕЛІГІЙНОЮ БІЛЬШІСТЮ ТА РЕЛІГІЙНИМИ МЕНШИНАМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Рівень релігійної толерантності серед віруючих, що представляють релігійну більшість та релігійні меншини – лише 3,0 бали за результатами експертного опитування та згідно думок вірян РМ. При цьому кожен третій експерт (30,0%) та понад третини вірян РМ (33,3%) поставили найнижчі бали оціночної шкали – 1 та 2 бали, що означають толерантність між релігійною більшістю та релігійними меншинами в Україні практично відсутня. Частки переконаних експертів та вірян РМ, що рівень толерантності 4 та 5 балів вищі (відповідно 36,2% серед експертів та 38,2% серед вірян РМ), проте понад третина переконаних у відсутності толерантності - це надто багато для держави, віруючі громадяни якої мали б визнавати плюралістичний підхід до різноманіття релігійних поглядів та право кожного на волю віросповідання, на взаємоповагу та взаєморозуміння. Такий посередній рівень релігійної толерантності корелює з відчуттям представниками РМ безпеки та захищеності їхніх релігійних громад, який, згідно отриманих відповідей, становить лише 3,0 бали (Рис. 7).

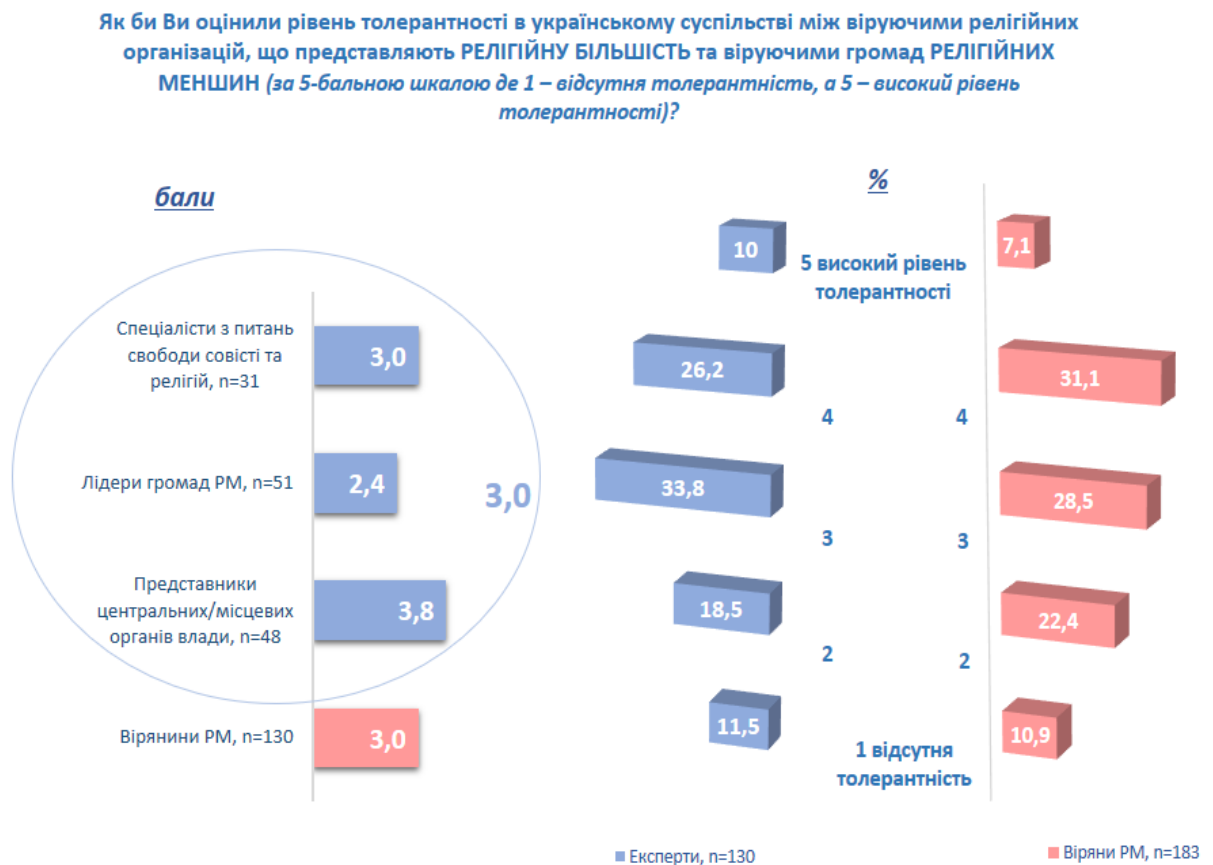

Рис. 7. Оцінка рівня релігійної толерантності між релігійною більшістю та релігійними меншинами, бали

11. ОЦІНКА ПРЕДСТАВНИКАМИ РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН ВІДЧУТТЯ БЕЗПЕКИ ТА ЗАХИЩЕНОСТІ В УКРАЇНІ

Безпека – це і відчуття, і реальність. Безпека є однією з основних потреб життєдіяльності та впевненості в сьогоднішньому. Безпека – це стан захищеності життєвоважливих інтересів та потреб від будь-яких загроз.

Оцінивши відчуття безпеки та захищеності для власних релігійних об'єднань в Україні (рис. 8), лідери релігійних спільнот РМ – особи з досвідом адміністративної та організаційної роботи поставили лише 2,8 балів з 5-ти, а віряни РМ – «фрядові» віруючі – 3,3 бали.

Загальний середній бал відчуття безпеки та захищеності релігійних спільнот усіма опитаними представниками релігійних меншин становить 3,1 бали.

При тому, що найчастіше обраною оцінкою, як лідерами громад РМ, так і вірянами була оцінка 3 «задовільно» (відповідно 34% та 35,9%), серед лідерів 34% відчують незахищеність та небезпеку власних РО (оцінки 1 бал - 28% та 2 бали – 6%), серед вірян – кожен п'ятий (20,2%: 1 бал – 7,4%, 2 бали – 12,8%).

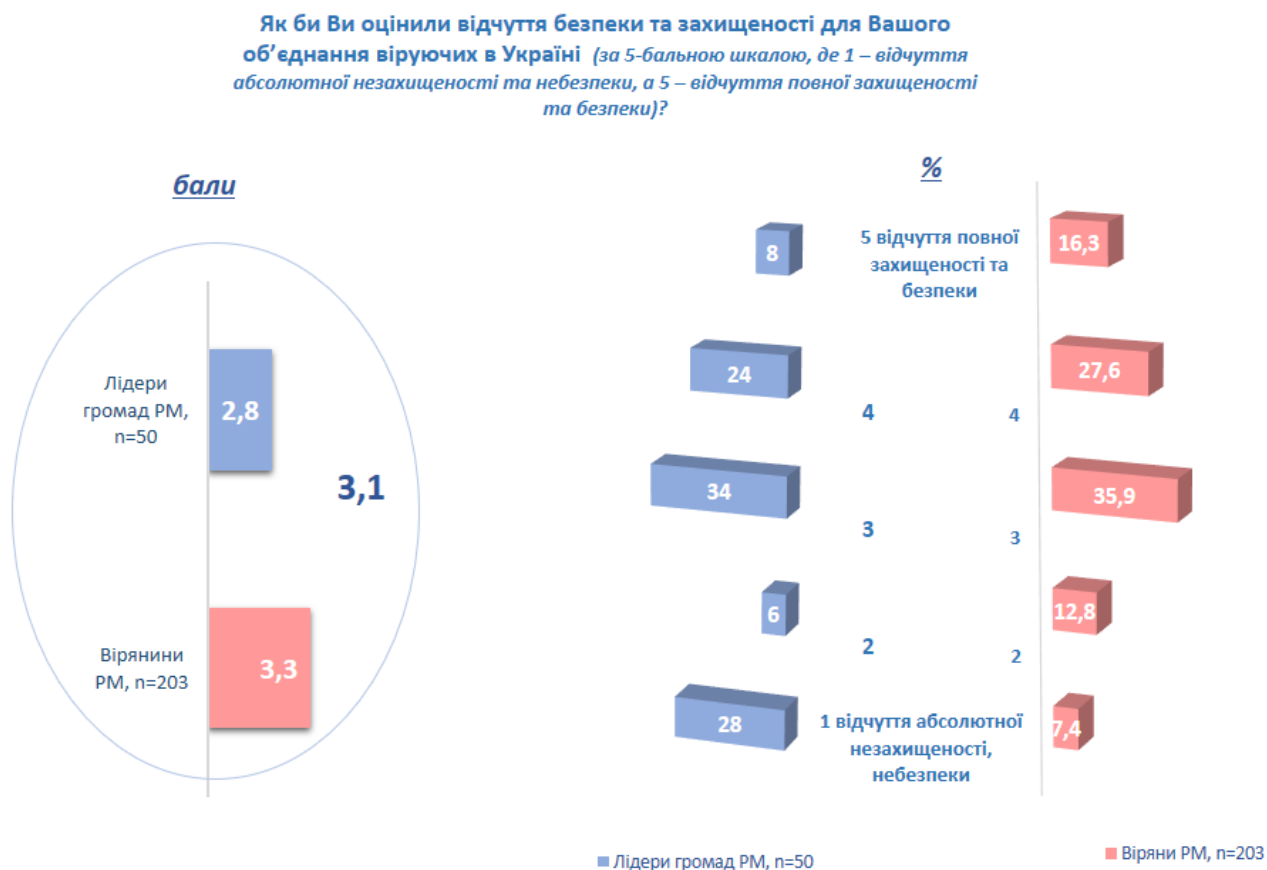

Рис. 8. Оцінка представниками релігійних меншин відчуття безпеки та захищеності, бали

12. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН

«Проблеми меншин мають бути більше представлені в медіапросторі. Це в інтересах держави, оскільки об'єднуючий меседж конструктивний. Масова свідомість стереотипізована і відкидає те, чого не знає. Держава має чітко провадити ідею єдності всіх українців, незалежно від їх релігійної ідентичності»

(експерт-спеціаліст з питань свободи совісті та релігій)

Беручи до уваги виокремлені вище (розділ 7) вірянками та лідерами РМ випадки протидії органів державної влади та/або місцевого самоврядування функціонуванню громад релігійних меншин, наведемо узагальнений перелік зазначених респондентами актуальних проблем, з якими, стикаються віруючі РМ в українському суспільстві, з урахуванням більш широкого контексту їх соціального функціонування.

Порушення (зволікання/затягування/ігнорування) реалізації майнових прав - права на отримання у власність або в користування (оренду) земельних ділянок, приміщень для забезпечення обрядово-побутових потреб (будівництво, експлуатація культових споруд, оренда приміщень для богослужінь тощо).

З відповідей експертів:

«Релігійним меншинам дуже важко, майже неможливо домогтися надання ресурсів (земля, приміщення), які знаходяться у державній або комунальній власності. Такі питання вирішуються в кабінеті керівника територіальної громади, куди релігійні меншини доступу не мають. Зокрема, з великим проблемами ми домоглися передачі нам землі з оренди в постійне користування, що нібито гарантовано законодавством, а тепер влада ліквідує постійне користування. Релігійні меншини не мають ресурсів ні платити оренду, ні викупити землю».

«Ігнорування, затягування та/або створення перешкод щодо реалізації майнових прав релігійних громад релігійних меншин, передбачених чинним законодавством, з питань земельних та/або орендних відносин... У 2016 – 2017 роках громада змогла отримати в оренду від Львівської міської ради розгромлене і нікому не потрібне приміщення лише із сьомого (!) подання належним чином оформленого пакету документів, та й то після особистого втручання у процес голови міста Львова. У 2020 – 2021 р. р. триває судовий процес щодо відмови Львівської міської ради продовжити договір оренди (на приміщення, зазначене вище) без належних на те підстав та з порушенням процедур, передбачених Законом».

Проблема - складності (відмова) з реєстрацією/перереєстрацією статутів РО – тісно взаємопов'язана з проблемою недостатньої компетентності спеціалістів в релігієзнавчій проблематиці, насамперед, держреєстраторів, юристів, правоохоронців, бухгалтерів, аудиторів та інших, особливо за межами столиці.

З матеріалів ФГД:

«Ми стикнулися з такими ж питаннями, що немає як юристів, які знаються на релігійних громадах, так і бухгалтерів та аудиторів, та тих, хто займається фінансово... Щоб мати можливість отримувати якийсь прибуток, при цьому не втрачаючи статусу неприбуткової організації. Це може стати на заваді діяльності для громад... Чим подальше від Києва, тим таких спеціалістів менше, менше і менше» (бахаї).

«Ну зазвичай в державних органах дуже мало спеціалістів, які розуміються в релігійній сфері. Це правда. Особливо... ну я мав величезний досвід з прокуратурою, СБУ і поліцією, останніх 6-7 років, там спеціалістів немає від слова взагалі. Тобто, вони не

знають, що робити, хто там правий, хто не правий, тому залишаються, як би осторонь від цієї проблеми, або якщо якась сторона заносить їм якісь грошики, то вони починають діяти в інтересах цієї сторони. Тобто, сама по собі держава в особі всіх цих органів не втручається, але якщо хтось їх зацікавлює, то вони можуть втручатися. Знаю таке. Я відчував на собі і наші громади відчували на собі коли, ну поліція, наприклад, займалася тим, чим вона займатися не має права по закону» (лютеранство).

З відповідей віруючих:

«Проблеми з державним реєстратором, який вважає, що релігійна громада - це підприємство і вимагає включати в статут положення, з якими громада не згодна»,

«Нерозуміння чиновниками специфіки організації буддистської громади і намагання застосовувати критерії, які уніфікують діяльність всіх релігійних громад. Наприклад, під час внесення змін в статут»,

З відповідей експертів:

«Необізнаність держпрацівників по містах»,

«Представники влади, які виховані у старих радянських традиціях та є переважно неосвіченими в питаннях релігії, як наслідок - байдужість або відверте несприйняття релігійних. меншин, часом перешкоджання їхній діяльності».

«Можливість реєстрації статуту, який би відображав принципи функціонування нашої традиції, а не нагадував би статут комсомольської організації».

«Законодавство не відповідає сучасним потребам релігійних організацій. Майже немає юристів що мають досвід супроводу релігійних організацій».

Порушення права на забезпечення релігійних потреб віруючих під час військової служби (зокрема, капеланство тощо).

З відповідей віруючих:

«Незважаючи на досить прогресивне (по відношенню до радянського) законодавство, практично не реалізовано право представників релігійних меншин, котрі служать у війську (призовників) відвідувати богослужіння та безперешкодно спілкуватися зі служителями своєї деномінації».

З відповідей експертів:

«Дискримінація релігійних меншин у законодавчому та нормативному регулюванні капеланства. Існуючий механізм виборності капеланів забезпечує панування в армії релігійної більшості. Командування сприяє релігійній пропаганді більшості, іноді бере в цьому участь безпосередньо, часто прикриваючись релігійними святами. Керівництво ЗСУ на рівні Міноборони організовує ці свята».

«Нерівні можливості служіння капеланів для представників домінуючих релігійних об'єднань, зокрема УПЦ МП, і релігійних меншин».

Недостатній рівень правової захищеності (безперешкодне звернення до судових та правоохоронних органів, подавання позовів, ініціювання судових процесів тощо).

З матеріалів ФГД:

«Де кілька років тому було відкрито кримінальне провадження щодо того, що в Ісламському культурному центрі міста Києва поширюють якусь, нібито, заборонену літературу. О шостій ранку приїхала група затримання з автоматами і в чорних масках, і також провели обшук в одного працівника ісламського культурного центру Таріка Сархана. Я думаю, що багато хто з вас чув про цю ситуацію, ну, факт в тому, що досі це кримінальне провадження... воно є відкритим і його не хочуть закривати, хоча факт того, що розповсюджували якусь літературу чи були якісь заборонені дії з боку працівників ісламського культурного центру - цей факт не підтвердився» (ДУМУ УММА).

З відповідей віруючих:

«Відмова в порушенні кримінальних справ у випадку злочинів на ґрунті релігійної нетерпимості».

«Мало юридичного захисту».

«Обшуки, рейди, погрози, переслідування (держоргани)».

Складності в реалізації права на діяльність в економічній сфері (зокрема, створення та функціонування товариств та підприємств, які займатися законною діяльністю, що приносить фінансові доходи тощо).

З відповідей віруючих:

«Християнська школа, заснована Церквою - НЕ захищена! Фонд інвалідів, Держпраці, податкова - рвуть на шматки не даючи змоги розвиватися. До прицерковних шкіл має бути лояльне ставлення державних служб» (збережено формат респондента – примітка).

З відповідей експертів:

«Потенційна проблема зростання податкового тиску на громади та об'єднання. Центральна чи місцева влада можуть змінити правила користування землею, об'єктами нерухомості, правила ведення господарчої діяльності в бік посилення контролю та збільшення різноманітних виплат. Це може стати тяжким фінансовим тягарем».

Утиски в реалізації права на участь у добровільній діяльності (в тому числі, волонтерство, зокрема по роботі з групами-ризиком – наркоманами, алкоголіками, колишніми в'язнями та ін.)

З відповідей віруючих:

«Відсутність сприяння правоохоронних органів в здійсненні громадської діяльності по ресоціалізації людей у складних життєвих обставинах».

З відповідей експертів:

«Відсутність державних волонтерських програм, де як більшість, так релігійна меншість могли б приймати участь. Або ж, якщо вони і є, то відсутнє інформування конфесій про них».

Складності з реалізацією права на придбання і використання предметів релігійного призначення, зокрема, обмеження «дозвільного» списку предметів для ввезення християнською, здебільшого, православною, традицією.

З матеріалів ФГД:

«Існує державний перелік певних речей, таких культових, яких можна завозити в країну, цей перелік, він дуже сильно орієнтований на православну церкву. Якщо почитати цей перелік, там більшого кадило, ще якісь речі, ті, яких немає в інших конфесіях, ба, релігійних організаціях; і тут питання навіть не фінансове, просто зручності, того ж, як привозити для своїх членів церкви певні речі. Також якби ми ставили питання, я думаю, що найближчим часом ми будемо це робити до державних органів – це можливість іншим релігійним організаціям вносити в цей перелік певні речі, які тотожні до їхнього віровчення» (ЦІХСОД).

Орієнтація забезпечення права на реалізацію обрядово-культових потреб віруючих (особливо, щодо святкових та вихідних днів в державі), насамперед, християнською традицією.

З матеріалів ФГД:

«День Незалежності України, я хочу вам сказати, що це є релігійним святом у РУНВіри. Старокостянтинів Хмельницької області двічі, ну, керівництво міста спочатку приймало рішення, щоби так привітати містян, бо то є дуже нормально, щоби керівники релігійних організацій вітали з таким святом наших громадян, от, але перед самим... перед самим, власне кажучи, виступом було просто, я навіть не можу це сказати, виразити словами, якими поганими словами обзивалися: «щоби тих схизматиків...», чи, ну там, трошки гірші слова були: «щоби ми тут не бачили, бо інакше тут станеться щось несуттєве і погане!», от. Цього року ми знов подаємо заявки на все-таки, на привітання містян в різних уже містах України, ну будемо бачити, яким чином буде реагувати місцева влада» (РУНВіра).

З відповідей віруючих:

«Навчання у суботу, екзамени в суботу, для віруючих дітей, молоді це проблема».

«Мати можливість дотримуватися 4-ої заповіді Божої - святкувати суботний день, не працювати».

«Мати ЗАКОННИЙ вихідний день, що починається не згідно адміністративного ділення часу: від 0.00 год до 23.59 год, а від ЗАХОДУ сонця до ЗАХОДУ сонця (так наказує БІБЛІЯ), згідно віровизнання (іслам - п'ятниця, іудаїзм, АСД - субота, а всі решту згідно їх статуту та совісті) (збережено формат респондента – примітка).

«Аби передбачили в Законі, так як це зробили в Польщі, що Субота - це є святковий день для вірян Церкви Адвентистів Сьомого Дня, що роботодавці зобов'язані надати можливість для таких своїх працівників мати вихідний саме в Суботу» (збережено формат респондента – примітка).

«Державні свята – християнські».

З відповідей експертів:

«Викладання християнської етики в школах, чому тільки Християнська етика?» (збережено формат респондента – примітка).

«Безальтернативне нав'язування релігійних стереотипів домінуючих на сьогодні конфесій при так званому «добровільному» обранні дітьми та підлітками факультативу з християнської етики».

Порушення принципу «рівності всіх релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом» в кореляції з принципом «державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер».

З відповідей віруючих:

«Намагання чиновників ввести в загальну освіту обов'язкове навчання з християнської етики».

«Нав'язування в освітніх закладах релігійної етики домінуючої конфесії».

«Участь церков в державних заходах, відправлення молитов, богослужінь під час державних і місцевих заходів - церква відділена від держави, а тому проведення спільних державних і церковних заходів - це неконституційно. Введення в школах уроків християнської етики - це порушення Конституції України» (збережено формат респондента – примітка).

Порушення права віруючих на самовираження та/або упереджене ставлення громадськості та/або відмова у працевлаштуванні внаслідок зовнішнього вигляду вірян, відповідно до вимог віри.

З матеріалів ФГД:

«Конституція України всім гарантує вільно сповідувати свою релігію, але, не дивлячись на це, деякі інші законодавчі акти, вони не дозволяють, наприклад, жінкам мусульманкам працювати на деякій роботі в хіджабах, наприклад це норми однострою поліцейських, які встановлені МЗС, тобто ці норми не передбачають хіджабу і, відповідно, жінки мусульманки не можуть бути поліцейськими або якимсь іншим чином працювати в Міністерстві Внутрішніх справ, хоча інший момент: законодавство на державних посадах передбачає таку собі релігійну нейтральність, але, наприклад, в Академії МВС, там в дворі є капличка для християн, тобто це якийсь дисонанс виходить.... Деякі вищі навчальні заклади, вони думають, що мають право також встановлювати внутрішні правила носіння одягу – і ось недавно Національний Авіаційний університет прописав, що учні не мають права носити головні убори під час навчання в НАУ (ДУМУ УММА).

З відповідей віруючих:

«Несприйняття жінок в хіджабі».

«Вираження максимально негативної думки (більшість - жінками іншої конфесії) щодо мусульманок, їх зовнішнього виду, сімейного стану і духовної практики».

«Відмова жінкам-мусульманкам у працевлаштуванні через носіння хіджабу (приватний бізнес, державна служба, вищі навчальні заклади); заборона молитися у деяких громадських місця».

«Нерозуміння нашої філософії може призводити до того, що люди неправильно інтерпретують і пояснюють нашу діяльність, зокрема публічну (санкіртана, харінама).

«Фото в паспорт відповідно до вимог релігії».

«Відмова у працевлаштуванні по релігійній ознаці (хустка, закритий одяг)».

«Наполегливі прохання зняти хустку до мусульманки».

«Інколи зустрічається неприйняття індійського одягу (сарі, дхоті), предметів богослужіння, літератури і молитв на санскриті або на бенгалі».

Подання невивіреної або заангажованої інформації про релігійні меншини в ЗМІ як джерело формування негативної громадської думки у ставленні до РМ. На протилежному боці – відсутність просвітницької інформації про релігійні меншини для формування позитивної громадської думки та підвищення рівня релігійної толерантності.

З відповідей віруючих:

«ЗМІ та ортодоксальні церкви (які більш розповсюдженні) дають не зовсім точну і правильну інформацію, тим самим формуючи часто негативне відношення до релігійних меншин».

«Державні органи (або окремі представники) не завжди розуміють мету наших зібрань, заходів чи побудови споруд. Нещодавно показали у новинах місцевого телеканалу, що ми незаконно забрали собі ділянку землі, де гралися діти з прилеглих будинків, що ми збираємося зробити закриту територію та жителі не зможуть вільно пересуватися від будинку до будинку. Насправді ж ми показали план будівництва (мав би з'явитися парк замість смітника), пояснили, що буде, але ці фрагменти були вилучені з сюжету. мені доводилося чути про схожі випадки не один раз. У ЗМІ висвітлюють зазвичай не повню інформацію, що дає неправильне уявлення про церкву».

«Будівництво нашого будинку зборів на Глибочицькій у Києві - штучно створена негативна громадська думка, бо замість сміттезвалища буде будинок зборів нетрадиційної конфесії з парком, яким усі бажаючи зможуть користуватись».

«Порушення стандартів журналістської етики у матеріалах присвячених свідкам Єгови».

«Статті ЗМІ, направлені на дискредитацію (часто замовні)».

З відповідей експертів:

«У суспільстві є стереотипи щодо релігійної меншості. Ця тема дуже рідко висвітлюється в ЗМІ»

«Відсутність інформації про їх (РМ – примітка) діяльність у вільному доступі».

«Наявність в суспільстві певних стереотипів щодо окремих конфесій, що зумовлюється недостатнім рівнем поінформованості про ці конфесії».

«Недостатньо або викривлено інформується суспільство ЗМІ стосовно релігійних меншин».

«Недостатньо позитивної інформації про релігійні меншини в ЗМІ».

«Немає контролю за достовірністю негативної інформації про певні меншини, що розповсюджуються ЗМІ».

«Розмір громадської та суспільної діяльності релігійних організацій неспівмірний з його малим інформаційним супроводом, що утворює хибні уявлення суспільства про роль релігії».

«Некомпетентність і непрофесійність журналістів у висвітленні проблем церкви і релігійного життя в Україні».

Нижченаведені розділи 13 та 14 є дотичними до опису проблемного кола життєфункціонування громад релігійних меншин в сучасній Україні.

13. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗМІН В ЗАКОНІ УКРАЇНИ «ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ» ЗАДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ СТАНОВИЩА СПІЛЬНОТ РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН

«Низка законодавчих положень щодо забезпечення свободи віросповідання та рівності усіх конфесій все ще мають суто декларативний характер, особливо на регіональному та місцевому рівні»

(експерт-спеціаліст з питань свободи совісті та релігії)

Беручи до уваги, що значною кількістю опитаних підкреслювалася «де-юре» наявність прописаних та декларованих рівних прав для усіх суб'єктів поліконфесійного поля держави, але «де-факто» лише часткову їх реалізацію, учасники дослідження мали можливість висловити думки щодо потенційних і необхідних, з точки зору покращення реального життєфункціонування спільнот віруючих релігійних меншин, змін в українському законодавстві. Сфери й проблемні моменти, на які, передусім, варто звернути увагу були зазначені:

✓ **Освіта.** Акцентувалося про наявність значних ускладнень, чи навіть проблем, пов'язаних з ліцензуванням духовних навчальних закладів, насамперед, визнання навчальної програми «041 – богослов'я» та отриманих за цією спеціальністю дипломів як валідних та релевантних в сучасному українському суспільстві і на рівні працевлаштування, і на рівні забезпечення пільг для студентів навчальних закладів загалом, та, особливо, стосовно строкової військової служби.

Зауважувалося на необхідності законодавчого закріплення на рівні приватних навчальних закладів можливості визначення їх релігійної спрямованості, права отримувати релігійну освіту не лише громадянам України.

З матеріалів ФГД:

«Продовжуючи освітянську проблематику, про покращення або повністю виконання закону «Про свободу совісті та релігійні організації», або спрощення процедури ліцензування та вимоги до «041 богослов'я». Тому що стандарту освіти немає, відповідно, немає певного алгоритму, за яким буде відбуватися процедура ліцензування та акредитування цієї навчальної програми. Необхідно повернути ту законодавчу норму, яка була до 2018 року, щодо процедури нострифікації диплому, який видано українським духовним навчальним закладом. Тому що дипломи, які видані вже після 2018 року, вони якби є, ну, профанацією (юридично). Вони визнаються тільки в рамках релігійної громади. За цим дипломом особа не має права ані на працевлаштування, ані на викладання. Якщо ми кажемо про підготовку християнських педагогічних кадрів або будь-яких релігійних кадрів - вони не мають права викладання за цією програмою, навіть якщо вони проходять навчання, будуть якісь курси прослуховувати. Це те, що болить нам і те, що болить, напевно, для всіх протестантських церков, які задіяні на освітянській ниві» (Нове покоління).

«Стосовно, так само, ліцензування, акредитації вищих духовних закладів. Якщо вони вийшли, скажімо, назустріч стосовно площі, які повинні бути, то стосовно стандартів ніхто не вникає, тобто там є свої.. певні стандарти, які, як скажімо, так знаєте, як в Україні кажуть, може це грубо звучить, але «як то дило», кажуть знаєте? Куди хочеш, туди можеш повернути його. Зрозуміло, що тут є і місце корупції, тут є місце, ну, досить такого несправедливого відношення до нас» (ХВЄ).

«Тому що, ну рік там, два.. або закон зміниться – спеціальний закон, в якому буде прописано стосовно ліцензій та акредитації духовного навчального закладу, або студенти матимуть дуже великі проблеми відповідно до дотримання всіх соціальних гарантій, прав, починаючи від військомату і закінчуючи всіма соціальними пільгами, які передбачені законом для студентів» (Нове покоління).

З відповідей віруючих:

«Забезпечення на дотримання всіх соціальних гарантій студентів релігійних навчальних закладів та забезпечення конституційних прав кожного віруючого».

З відповідей експертів:

«У Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» необхідно:

а) передбачити, що релігійні організації мають право створювати не лише духовні навчальні заклади освіти, а й інші;

б) закріпити положення про те, що право здобувати релігійну освіту індивідуально чи колективно мають не лише громадяни України, а й іноземці, апатриди (ч. 3 ст. 6);

в) доповнити нормативне положення про недопустимість будь-якого примушування до навчання релігії такою фразою: забороняється будь-яке примушування до атеїстичного навчання (ч. 3 ст. 3). За вчинення зазначених діянь повинна передбачатись адміністративна відповідальність»

«Закон України «Про вищу освіту» від 1.07. 2014 р. необхідно доповнити таким положенням: приватні вищі навчальні заклади мають право самостійно визначати релігійну спрямованість своєї освітньої діяльності (ст. 3)».

✓ **Реєстрація/перереєстрація** організацій релігійних меншин потребує законодавчого супроводу на більш досконалому рівні, про що відзначали і віряни РМ, і експерти, серед яких і працівники відповідних державних структур в тому числі.

З відповідей експертів:

«Необхідна чітка процедура реєстрації релігійних організацій, відсутність дискреційних повноважень у чиновників, наявність консультативно-дорадчих органів, до складу яких входять представники органів державної влади, науковці та релігійні діячі».

«Створення регіональної мережі ДЕСС із відповідним штатом працівників та чіткими (в тому числі регуляторними) повноваженнями в релігійній сфері».

«Внести зміни до чинного реєстраційного законодавства щодо удосконалення процедури державної реєстрації релігійних організацій, а також унормування механізму державної релігієзнавчої експертизи. Створення чітких та уніфікованих процедурних механізмів та забезпечення права на адміністративне оскарження рішень, дій (бездіяльності) посадових осіб, шляхом якнайшвидшого прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру».

✓ **Благодійність-митний/поліцейський контроль.** Благодійність є однією з важливих складових духовного служіння для віруючих осіб, а отже є одним із визначних напрямів діяльності організацій релігійних меншин. Однак задля реалізації даного виду служіння, згідно відповідей респондентів, РО доводиться стикатися зі значними складнощами ввезення в Україну/перевезення територією України гуманітарної допомоги (одягу, медикаментів тощо) в пунктах митного контролю/на кордоні з АТО, а отже актуалізує необхідність детального правового регулювання даного питання.

З матеріалів ФГД:

«Тобто ми хочемо бачити, що держава, вона виходить назустріч нам й вони стараються нам допомогти. Ви розумієте, бувало таке, що навіть наші буси туди (прим. в зону АТО) їхали з гуманітарною допомогою і мали проблеми з поліцією, розумієте! Важко було туди добратися, доїхати, і ми бачили просто напросто...тобто хотіли, щоб ми...хабар їм дали, ви розумієте? Тобто це є досить неприпустимо, коли ми йдемо в притулки, йдемо до дітей, яким потрібно допомогти, до хворих людей і нас бачать, розумієте, як тих, хто отримує з цього якусь вигоду.... Тобто хотілося би, щоб в усіх цих напрямках і соціальних проектах було сприяння. Тобто отримується ми хочемо зробити якусь доброчинність, якісь соціальні проекти... Ми бачимо по АТО, де ми досить багато вантажівок направили з гуманітарною допомогою і з Румунії нам приходилось розтамовжувати. То ми бачили також в цьому плані досить багато проблем. Тобто це не так просто робити. Ми хочемо зробити щось добре і ми ще повинні це добиватися, просити, а чому держава незацікавлена, щоб вони в нас просили, вони були зацікавлені, щоб якнайбільше релігійних організацій могли бути корисними й брати участь у різних соціальних проектах, скажімо, для розвитку нашого українського суспільства?» (ХВЄ).

«Теж хотіла підняти питання про...як це ..таможню. Власне, прямо зараз в нас є ця проблема. У нас є антинаркотичні матеріали, які доставляються в Україну з Америки. І це власне благодійність і зараз для того, щоб отримати ми маємо проблеми з цим, з розтамовжуванням. Було б дуже добре, якби нам допомагали у цьому і сприяли цьому (Церква Саєнтології).

«Є бізнесові інтереси багатьох олігархів... вони досить сильно впливають на митницю і вона залежна від них. Ми мали неприємний інцидент, коли цілий контейнер ліків (від горла, для астматиків) ... мордували більше півроку, поки те все ми змушені були відправити назад в Штати, розумієте? Вони сказали: «Ви нам економіку підриваєте України, у нас є ціна-лінія в Києві і так далі...» Кажу: «Ми розуміємо, але ж давайте ви й назустріч якимось так зробіть, щоб воно було й для людей!» Розумієте?» (ХВЄ).

З відповідей експертів:

«Дуже потрібне якісне законодавство щодо благодійності!» (представник державної служби).

✓ **Капеланство/альтернативна служба** залишаються «відкритою» проблемою для представників РО, що представляють нехристиянську традицію. І хоча обговорення необхідності відповідного закону на шпальтах різноманітних медіа, його ухвала, з уточненнями відносно запитів та особливостей певних РО у даному контексті, лишається «нездійсненою мрією» тих, хто його потребує.

З матеріалів ФГД:

«Важливість прийняття закону про капеланство. Тому, що вже на восьмому році російсько-української війни досі не прийнятий закон про військових капеланів, які

постійно їздять в АТО і допомагають, надають релігійну і психологічну підтримку нашим військовим» (ДУМУ УММА).

«... наші брати, всі чоловіки носять особливий одяг як спідній, такі футболки, умовно кажучи, і коли хлопці в армії їм не дозволяють носити цей одяг, не дивлячись на те, що, в принципі, в усіх інших країнах, в військах НАТО наприклад, так це затверджено, а наші члени церкви (в Україні – прим.) не можуть це робити» (ЦІХСОД).

«Так само мали проблеми з військкоматом, де один з районних військкоматів прямо так в інтернеті займався цькуванням людей, населення, проти нас, що ми отакі, не підтримуємо батьківщину, тому що не хочемо йти воювати, хоча вони добре знали про наше відношення до військової служби. Тобто, закон нам надавав право на альтернативу» (ХВЄ).

З відповідей експертів:

«Треба передбачити, що право на альтернативну службу мають громадяни України не лише з релігійних, а й з інших переконань (наприклад, філософсько-етичних)».

✓ **Пільги на оподаткування** в галузі освіти (приватні школи, садочки, вищі духовні заклади), при виробничій діяльності (вироби ручної роботи) тощо – зазначалися учасниками опитування в якості бажаних для перегляду і врахування при потенційному удосконаленні вітчизняного законодавства щодо життєфункціонування, насамперед, релігійних меншин.

З матеріалів ФГД:

«Нам дозволили створити свої приватні школи, садочки, вищі духовні заклади, середні і т.д., але ми бачимо держава зі своєї сторони нічого не робить в тому, щоб допомогти, адже це для держави вигідно. Це її кошти, це її рівень і багато, які спеціальності, які вони готують сьогодні будуть служити на користь для нашого суспільства. Візьмемо навіть саме навчання, дивіться, якщо з бюджету для державних навчальних закладів виділяються певні кошти, то релігійні організації поставленні в умови, скажем, такого приватного навчання, де весь тягар вони беруть на себе... Хоча, ми так само є платниками податків, так само як всі громадяни України, але в цьому плані релігійні організації знаходяться в досить несправедливому відношенні, де ми повинні повністю за все платити і це досить дорого обходиться для нас» (ХВЄ).

«У нас община небольшая и вот мне как члену совета общины зачастую не хватает ну каких-то финансовых... мы сталкиваемся с тем, что нужно решить финансовые небольшие вопросы, да, и я обращаюсь к раввину: «Давайте мы что-то такое создадим, продадим». Он говорит: «Это запрещено делать в рамках нашего объединения, нашей общины». Вот, я говорю: «А что же быть, как делать, если у нас нет возможности содержать бухгалтера, не то что бы делать какие-то... у нас и нет и цели создать большую мастерскую какую-то, да, у нас типа маленькие подделки, может быть, у нас много талантливых людей, которые могли бы создавать эти наши юдаистские какие-то вещи и которые можно было б продавать, но мы не можем себе этого позволить, потому что в рамках законодательства как бы такого разрешения нет... вот... я думаю, что для малочисленных общин можно было бы сделать какую-то льготу, для того, что бы могли реализовать эти наши небольшие какие-то проекты. В основном, они связаны с детьми, там с какими-то... может быть даже... там милосердными какими-то проектами, да, ну не хватает нам, зачастую денег... если бы не поддержки друг друга, но, я не знаю, как бы мы даже решали некоторые вопросы (прогресивний іудаїзм).

З відповідей віруючих:

«Нуждаемся в праве на самофинансирование путем реализации товаров иудаики без налогов и пошлин».

✓ **Майнові права (оренда/покупка приміщень, земля під будівництво),** згідно відповідей опитаних, є однією з найчастіше недотримуваних, хоч і гарантованих проголошеною рівністю для усіх РО, норм закону (див. розд. 4), коли переваги для виділення земель під будівництво храмів, оренди земель/приміщень, на рівні місцевих державних органів та органів місцевого самоврядування надаються на користь релігійної більшості (православним, насамперед). Тому цей аспект в законодавчому декларуванні майнових прав має бути чітко прописаний, з акцентом на потребах РМ, з урахуванням їх пропорційної меншості, але реальної присутності в конкретному регіоні, області, місцевості.

З матеріалів ФГД:

«На рахунок надання приміщень, на рахунок оренди земель і все, що стосується цього питання. Я знаю що, наприклад, Об'єднання Рідновірів України досить довгий час зверталось до Київської адміністрації, щоб їм дали в оренду землю для побудови першого в Україні Храму об'єднаних богів - відмовили. Знаю, що конфесія РУНВіри займалась тим самим. Але все, що вони змогли побудували - це за власний кошт, на власних землях. Є така ще конфесія Релігія природи і вони займаються відродженням трипільського храму... Цей храм знаходиться на сільському полі, там два гектари. Вони зверталися до того, щоб цю землю якось... скажімо взяти в оренду, щоб там влаштувати такий... культовий, осередок. Але з неофіційних даних їм сказали, що скоро буде впроваджено в Україні ринок землі, от тоді можете гектари викупити і займатися там побудовою, якщо Ви хочете відродження того храму» (РУНВіра).

«Наприклад, в одному з сіл сільська рада, зібралися депутати і вирішили підняти, тобто те, як був закон, що безкоштовно могли землею користуватись. Вони сказали: «Ні, ви повинні платити за оренду цієї землі». І спеціально підняли таку оренду, яка була зовсім не під силу цій меншині, щоби оплачувати (ХВЄ).

«З чим зіштовхувались наші релігійні громади – це питання виділення землі для, так само, як будівництво мечеті ... Декілька років міська влада не могла виділити місце для будівництва мечеті» (ДУМУ УММА).

«Вот и то, что касается земли. Почему те общины, которые значит имеют право - большие, такие как православие, христианство, в частности. Им выделяют земли сельских советов, понимаете, на то, чтобы они построили храм, они не должны выкупать земли под храм. Вот, почему как бы у нас нет такой возможности, чтобы нам тоже... синагог построить? Учтены должны быть и наши интересы. Как это сделать в рамках законодательства? Было бы интересно посмотреть. Мне кажется, что должны быть у всех равные условия» (прогресивний іудаїзм).

«Я сподіваюсь, що вдасться захистити такі важливі надбання, які в нас є, це постійне користування земельними ділянками, є такі гарячі голови, які хочуть позбавити релігійні організації подібної речі і це те, за що нам прийдеться воювати всім» (лютеранство).

З відповідей віруючих:

«Доступна земля, оренда приміщення; державні дотації та/чи субвенції для будівництва, здійснення діяльності».

«Выделение бесплатных земельных участков в местах большого скопления людей для строительства зданий церкви».

«Нуждаемся в помощи государства на содержание помещений».

«Сприяння органів самоврядування для виділення землі під забудови релігійної спільноти».

«Виділення безплатної землі під будівництво храму».

З відповідей експертів:

«З іншого боку – на часі нормальний та виважений підхід до майнових питань, благодійних внесків і усунення принципів радянського творення та функціонування об'єднань громадян».

✓ **Підтримка державою ініціатив**, які провадять і хотіли б провадити РМ, за переконаннями вірян цих громад, могли б значно полегшити життя як вірянам РМ, так і різним категоріям уразливих категорій громадян України.

З матеріалів ФГД:

«Декілька разів Україна репатріювала мусульманок із Сирії. Це були жінки, які поїхали туди зі своїми чоловіками (бойовиками ІДІЛу) і декілька років проживали в таборах для біженців. Зараз їх повернули назад в Україну і, на жаль, у нас в Україні немає ініціатив, які б дійсно допомагали цим жінкам реабілітуватися й протидіяти радикалізації, радикалізації молоді ісламської. Тому, що законодавство в нас насправді воно дозволяє багато чого, і такі питання, я вважаю, що вони теж мають братися до уваги» (ДУМУ УММА).

«Хотілося, щоб нам допомагали, тому, що дійсно є багато ініціатив, що у нас працюють - благодійні організації (неприбуткові). Хотілося б більше підтримувати, тоді б вони мали більше розповсюдження. Ми б тут могли набагато більше зробити, тому що вони за права людини. Це антинаркотичні, це «Дорога до щастя» - про підвищення моральних якостей і етичних якостей у людей. Є програми «Кримінон» - це програми реабілітації людей, які мали судимості і все таке інше... Деякі програми декілька разів відкривали. Потім вони закривалися, знову ми їх відриваємо... (Церква Саєнтології)

З відповідей віруючих:

«Можливість отримувати гранти на соціальні потреби, допомогу людям в складних життєвих обставинах».

«Поддержка духовных центров реабилитации на госуровне».

✓ **Закон/положення про поховання (окремі ділянки для мусульман)** – це нагальна необхідність для українських мусульман.

З матеріалів ФГД:

«...так само і для цвинтарів. Якщо питання в Києві ще можна зрозуміти – те, що тут і якби немає землі в межах Києва для цвинтаря, це хоча б виділяють за межами Києва, але, от наприклад, декілька років тому було таке питання в Херсоні» (ДУМУ УММА).

З відповідей віруючих:

«Ділянки для поховання окремі».

✓ **Положення/спеціальна норма про відведення в аеропортах місць для молитв/релігійних потреб (для тих, хто потребує).**

✓ З матеріалів ФГД:

«Ще одне питання – це питання аеропортів. В інших країнах, так само як у Європейських і в ісламських країнах, в аеропортах є спеціально відведені місця для релігійних людей. Не важливо, чи це мусульмани, чи це їдеї, чи це якісь інші релігійні менишини, ну, там є спеціальні місця, де люди можуть справляти свої релігійні потреби. В нас, в Україні, на жаль, аеропорти так само як у Борисполі, так і, наприклад, у Львові, вони поки що не збираються вводити спеціальні місця для релігійних людей посилаючись на норми ІКАО, хоча інші аеропорти працюють також за нормами ІКАО, і в них такі місця є і допускаються» (ДУМУ УММА).

14. ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ГАРМОНІЗАЦІЇ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН ТА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ РЕЛІГІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНІ, ВКЛЮЧАЮЧИ ПОТЕНЦІЙНІ ЗМІНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ

Серед ключових механізмів, здатних гармонізувати міжконфесійні відносини в релігійному полі держави, а також підвищити рівень релігійної толерантності на широкому загально-українському соціальному просторі, як представниками релігійних меншин (віряни), так і експертами, були названі наступні:

✓ **Освіта та просвітництво.** Освіта як компонент релігійних знань стосовно різних релігійних напрямів, церков, конфесій, деномінацій.

Законодавче введення до програми навчання загальносередньої освіти дисципліни на кшталт «Релігієзнавство» чи «Релігії світу», з метою ознайомлення зростаючого покоління з конфесійним розмаїттям, з роз'ясненням принципів «свободи совісті», «свободи віросповідання», «свободи релігії» та виховання релігійної толерантності. Або ж можливість вибору конкретної навчальної дисципліни з обов'язкових трьох, наприклад: «Релігієзнавство», «Основи християнської етики» чи «Неконфесійна етика».

Освіта без акценту на православну та/або християнську традицію, з відмовою від впровадження «Християнської етики» та «виходом» на широкий спектр неупередженої інформації про світове та внутрішньоукраїнське релігійне розмаїття.

Освіта й просвітництво не лише для зростаючого покоління (хоча з підкресленням надзвичайної важливості виховання релігійної толерантності та взаємоповаги, насамперед, серед дітей та молоді), а й для вихователів, педагогів, журналістів, державних службовців, працівників силових та правоохоронних структур держави.

Освіта й просвітництво з використанням традиційних та новітніх дидактичних методів та засобів навчання, зокрема, з активним використанням тренінгової системи, створення тематичних он-лайн інформаційно-просвітницьких платформ в мережі Інтернет, трансляцією

тематичних телепередач на телебаченні, використання соціальної реклами в публічних місцях тощо.

Освіта й просвітництво спрямовані не лише на центральні та/або великі міста й області, а й з урахуванням територіальних відмінностей та спроможностей.

З матеріалів ФГД:

«Хотелось бы, чтобы на законодательном уровне была работа с целым рядом мероприятий. Чтобы воспитывали наше подрастающее поколение, наших людей сегоднешних толерантности и уважению к другим... все мы люди, все мы от Бога приходим, во всех нас Искра Божья» (прогресивний іудаїзм).

«Нажаль, ми бачимо, особливо на заході України, досить активне пропагування на рівні школи певних, ну там під назвою певних моральних духовних цінностей, але цінностей окремо взятої релігії... а по факту це впроваджується якийсь окремий релігійне напрям. А може було б доречно розробити програму? Ну, не релігієзнавства, а, наприклад, «Основа релігій», саме релігій... Щоб вже в школі говорили про це велике розмаїття релігійних конфесій, течій і релігійних напрямків, які існують в Україні, взагалі у світі. І це може бути ще одним кроком для толерантності розвитку» (бахаї).

«Починати треба з людей, які, в першу чергу, займаються вихованням молоді, тобто починати може і треба з молоді, але спочатку треба виховувати тих, хто їх виховує» (прогресивний іудаїзм).

«Для держслужбовців, особливо для поліції не завадило б проведення час-від-часу якихось лекцій, про те які конфесії та національні групи існують на території окремого відділу поліції, щоб вони хоч трошки розбирались.... Не треба про всіх, треба хоча б про тих, що є на території відділу конкретного, а просто для того, щоб вони орієнтувалися у цих речах і це було б, напевно, добре для всіх і для них, в першу чергу» (лютеранство).

«У школах дітям починають розказувати, що «Україна - це православна країна». Так, православна громада України - це більшість і ніхто проти цього не заперечує, але конфесій дуже багато. Треба спочатку, може, педагогам донести ось це.... Крім православних в Україні ще дуже багато інших конфесій, хай вони невеликі, але тим не менше, це все громадяни України, які мають право на свою віру, на своє віросповідання, у яких є своя національність, у яких є свої релігійні, національні традиції, культурні і все інше ... Не можу сказати, що це потребує зміни в законодавстві, або в якихось навчальних програмах, чи в освітніх програмах, чи ще в чомусь, та думаю, що, в першу чергу, це потребує якихось змін в головах, в серцях людей, а потім вже програмах, у законах» (прогресивний іудаїзм).

З відповідей віруючих:

«Ввести у школах та учбових закладах дисципліну про релігієзнавство та виховувати у абітурієнтів (учнів, студентів) толерантність та повагу до представників інших релігій».

«Збільшення просвітницької діяльності».

«Зміни, в першу чергу, потрібно внести в голови і серця наших громадян».

«Якщо в закладах освіти або на публічних подіях проводять будь-що, пов'язане з релігією, то обов'язково мають бути представлені як мінімум 5 конфесій».

«Формування розуміння принципу свободи віросповідання серед зростаючого покоління як ознаки вільного суспільства».

«Освіта. І не лише в столиці. Люди в областях керуються телевізором і живуть зі стереотипним мисленням, зокрема, про іслам».

«Люди мало що знають про чення, яке є в тій чи іншій конфесії. Інформація, яка до них доходить, часто викривлена, тому вони бачать в основному розбіжності між віруваннями один одного. Варто проводити більше ознайомчих заходів, щоб ми могли бачити схожість між нами».

«Доступна інформація. Саме держава мала б займатися роз'ясненням правдивої інформації. Чим більше людей має достовірну інформацію, а не чутки та домисли, - тим толерантніше ставлення до релігійних меншин».

«Закон досить хороший. Можливо потрібно більше інструментів для роз'яснення та тлумачення його в суспільстві. Щоб діти в школі навчалися більше про свободу віросповідання та толерантне відношення до меншинств. Щоб інші навчальні заклади також мали різні проекти, які б сприяли поширенню інформації стосовно прав людей в вільному віросповіданні».

«Ввести новий предмет у шкільну програму який би вивчав основні релігії світу».

З відповідей експертів:

«Міжконфесійна взаємодія та просвітництво».

«Освіта і тренінги з толерантності представників влади, журналістів, учителів»

«Меншини слід вбудувати в соціальне життя не лише на рівні декларацій. Для цього їх діяльність, меседжі, ідеологія та доктрина мають бути представлені прозорими і позбутися квазімістичного, заритуалізованого характеру. Люди не мають остерігатися невідомого. Певною мірою, тут проста обізнаність може вести до толерантності. Тобто, більше публічності, прозорості, пояснень, раціональності. Це передумови діалогу між людьми а не між структурами, які навряд чи мають потенціал до компромісу».

«Зміни повинні бути внесені в Закон про освіту. Знання про духовність - це основний базис, який повинен формуватися з раннього віку дитини, враховуючи всі її вікові особливості і можливості сприйняття. Духовна спадщина людства повинна бути викладена в шкільних і університетських програмах, як обов'язкова складова навчання. Це не просування якоїсь релігії чи конфесії. Це вільний і обов'язковий доступ до знань про духовну складову життя людини і всесвіту за всю відому нам історію її існування. Свобода совісті повинна стати основним принципом при викладанні і вивченні цього предмету - саме формування цієї якості і буде визначати в майбутньому ту лояльність і толерантність, якої нам так реально не вистачає сьогодні, хоча на словах вона декларується у багатьох законах і документах».

«Інформування людей. Релігієзнавча освіта дітей. Отримання знання про різні релігії».

«Межконфессиональный диалог, образование и просвещение в целом».

«Правдива та неупереджена інформація щодо різних світових релігій у програмі навчання загальноосвітніх шкіл та ВНЗ, включно з релігіями меншин».

«Формальна і неформальна освіта населення у сфері релігії з раннього віку».

«Широка просвітницька діяльність відповідних державних органів».

«Виховання терпимості та толерантності до вірян всіх конфесій, релігійне вчення яких не поширює ненависті. В першу чергу, виховання самих священнослужителів».

«Релігієзнавча освіта - ключ до толерантизації. Як мінімум, введення обов'язкового модуля «Свобода віросповідання» до дисципліни Правознавство, яка викладається і в школах, і у ЗВО».

«Крім законодавчого забезпечення цих аспектів (яке, хоч і потребує оптимізації, однак загалом є задовільним) гармонізація міжконфесійних взаємин істотно залежить від якості освіти та загалом особистісного розвитку релігійних лідерів (і передусім на локальному рівні). Рухом до такої гармонізації може сприяти і методологічне та ціннісне оновлення підходів до підготовки служителів, розвитку богословської освіти в конфесіях, системний діалог на богословському рівні між конфесіями і структурами світської освіти, науки, філософії».

«В освітньому законодавстві України необхідно також закріпити положення про те, що у загальноосвітніх навчальних закладах України обов'язковим є вивчення дисциплін «Релігієзнавство», «Основи християнської етики» чи «Неконфесійна етика» (за вибором)».

✓ **Посилення діяльності міжконфесійних релігійних організацій як ВВРО з розширенням представництва громад РМ. При цьому з мережею відповідних рад на**

місцевому рівні – в областях, з урахуванням специфіки «конфесійної карти» області чи/та регіону.

З матеріалів ФГД:

«Всеукраїнська рада церков та релігійних організацій має таку думку, я не знаю чи може це вже практичні кроки почалися, про створення подібних таких рад на рівні областей. Якщо це станеться, якщо це не буде просто воля зверху, але і воля на місцях, то це буде теж, дуже гарним потрібним кроком на побудову більш толерантного, більшої толерантності, скажімо так, між конфесіями» (лютеранство).

«Дуже важливо, щоб Ради як Всеукраїнська рада церков та релігійних організацій не просто були створені, а щоб вони працювали, тому що ми вже стикалися з тим що створюються ради національних меншин, ради конфесійні, але вони створюються, тому що так сказали з Києва і треба відписатися, і написати рапорт, що ми створили, ми вибрали, ми обрали, все у нас «єсть». Але ж вони потім не працюють і дуже гарна ідея, вона залишається пустою, бо віддачі ніякої немає, тому дуже важливо, щоб це контролювалася не тільки в плані, що будуть створені ці ради, а щоб їм давали можливість працювати, може в чомусь допомагали працювати, і щоб їх рішення, і їх якісь рекомендації, щоб вони впроваджувалися в життя, а не щоб вони залишилися на папері» (прогресивний іудаїзм).

«Я би хотіла звернути увагу на Раду Церков. Тому, що, наприклад, представником мусульман в Україні в Раді Церков є шейх Ахмед Тамім, який є також меншою релігійною громадою серед усіх інших мусульман України, і мені, наприклад, особисто незрозуміло: чому він представляє інтереси всіх мусульман України, оскільки релігійна громада хабашитів є меншою серед мусульман України в цілому» (ДУМУ УММА).

З відповідей віруючих:

«До діалогу повинні включатися всі релігійні організації. На жаль, навіть на рівні Ради церков та релігійних організацій до діалогу не допускаються всі релігійні організації. Тому, по суті, діалогу з релігійними меншинами практично не існує як такого».

«Необхідне створення комітету, де будуть як більшинства релігійні, так і представники меншинств».

З відповідей експертів:

«Вже існує унікальний винахід міжконфесійного діалогу - Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, яка постала у 1966 році і не має аналогів у світі. До цієї платформи міжконфесійного діалогу належать усі православні церкви, два крила католицької церкви, усі протестантські церкви, мусульмани, іудеї, які разом представляють 90% українських релігійних організацій. Релігійні лідери України не просто толерують одне одного, а спільно працюють і між собою, і з громадянським суспільством, а також ведуть діалог з владою з консолідованих позицій».

«Під егідою Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій створити постійно діючий єдиний Координаційний інформаційно-просвітницький центр на засадах пропорційної дольової участі всіх бажаних релігійних організацій у його функціонуванні».

✓ **Створення (та підтримка існуючих) різноманітних тематичних платформ та програм для міжконфесійного діалогу, обміну інформацією, досвідом, необхідними контактами тощо, організація та проведення спеціальних заходів.**

З матеріалів ФГД:

«Можливість обмінюватись контактами, я думаю, наразі була би дуже корисною для усіх релігійних організацій по різних блоках, можливо, зробить якусь платформу для обміну спільним досвідом або що.... , що стосується митниці ... питань надання гуманітарної допомоги...» (ЦИХСОД).

«Навіть це дослідження є своєрідною платформою, де нам є можливість спілкуватися, є можливість відчувати потреби інших, відчувати чим живе та чи інша конфесія, та чи інша релігія і простягнути один одному руку, от і все» (ПУНВіра).

«Церква Саєнтології материнська створила канал – Scientology.TV – і одна з програм – для конфесійного діалогу. Туди можна надіслати якусь цікаву ідею..... воно буде транслюватися на каналі... Про міжконфесійний діалог: тут дуже багато можна говорити, тому що дуже багато в нас є ідей ... Хочеться щоб моральні якості тільки зростали ... У нас є така програма – називається «Шлях до щастя». І з такою програмою можна співпрацювати з представниками всіх релігій і бути залученим у діяльність інших організацій, якщо у вас є якісь ініціативи – ми тільки за!» (Церква Саєнтології).

«Хочу сказати, что очень было бы неплохо, если бы междуконфессиональные диалоги проходил между молодыми людьми, между маленькими людьми, между школьниками, потому что всё это зарождается в школах, если они будут видеть лояльное отношение, толерантное отношение и учителей, и, например, православных... Своих.... Лидеров своих конфесий, друг к другу, то может быть, они с удовольствием пойдут на междуконфессиональный диалог со сверстниками, а потом они вырастут более понятливыми, научат своих родителей» (прогресивний іудаїзм).

«Відмінностей дуже багато: у мові, в географічному становищі, в їжі, в культурі, в одязі... Коли ми говоримо щодо духовної практики – це відмінності в пророках, в священних писаннях, в уявленні людей про Бога, Його імен, у способах поклоніння. Ці, на зовнішньому рівні єдності досягти гармонії неможливо. Єдине, що ми маємо зрозуміти – де ця єдність: вона в нашій духовній природі, ми всі духовно однакові, от ми можемо спільно обговорити суть усіх релігій, а це... як ми розвиваємо любов до Бога, тому що, якщо ми зрозуміємо, хто такий Господь, полюбимо Його, то природним чином ми полюбимо все Його творіння, і не тільки людей, а все довкілля» (Товариство свідомості Крішні).

З відповідей віруючих:

«Налагодження відкритого постійно діючого конструктивного фахового міжконфесійного, міжрелігійного та державно-релігійного діалогу».

«Більший діалог між представниками конфесій, не просто на круглих столах зустрічатись головам релігійної більшості чи меншості, а на місцях організовувати зустрічі, поширювати толерантність один до одного».

«Люди мало що знають про вчення, яке є в тій чи іншій конфесії. Інформація, яка до них доходить, часто викривлена, тому вони бачать в основному розбіжності між віруваннями один одного. Варто проводити більше ознайомчих заходів, щоб ми могли бачити схожість між нами».

«Проведення круглих міжконфесійних столів між віруючими».

«Проведення релігійних зібрань всеукраїнський масштабу».

«Щоб усі конфесії працювали в одному напрямі, з одними цілями та цінностями - любов, сім'я. Працювати разом, щоб уникнути «споживацького відношення» до суспільства та релігійних спільнот».

З відповідей експертів:

«Проводити часті зустрічі керівників релігійних об'єднань для вирішення міжконфесійних конфліктів».

«Заохочення міжконфесійних ініціатив щодо вирішення соціально значущих проблем»

«Такі питання (як міжконфесійний діалог та підвищення толерантності) найкраще вирішувати шляхом налагодження комунікації, спільних проєктів та об'єктивного інформування».

«Простір та бажання діалогу з боку усіх релігійних традицій, спільні проєкти та ініціативи, спільна робота для розбудови миру в українському суспільстві».

«Необхідна наявність незалежної платформи».

«Організація міжконфесійних заходів і співпраця в вирішенні соціально просвітницьких питань».

«Важливі особистісні зв'язки, відкритість з боку як Церкви, так і Держави, сприятливі умови для взаємодії. Необхідний об'єднуючий фактор, наприклад, спільне проведення благодійних заходів для дітей-сиріт, малозабезпечених осіб. Або спільне відзначення важливих для України свят і подій, вшанування пам'яті і т.д.».

«Інформування щодо кращих європейських практик і організація постійно діючої платформи для міжконфесійного та міжрелігійного діалогу».

«Існування незалежної платформи та менторів».

«Такі питання найкраще вирішувати шляхом налагодження комунікації, спільних проектів та об'єктивного інформування».

✓ Неупереджене ставлення ЗМІ та використання медіа дискурсу як джерела творення толерантності на міжконфесійному рівні, на рівні формування громадської думки.

З матеріалів ФГД:

«Ще це вже не для держави чи може і навіть для нас представників релігійних громад і це дуже великий вплив, ми знаємо, іде від ЗМІ, що ми бачимо в ЗМІ стосовно міжконфесійних міжрелігійних відносин? У ЗМІ 99,9 відсотків, відображають тільки конфлікти, а спільні молитви? які насправді існують, спільні дії на різному рівні, чи громада з громадою, чи центр з центром, чи окремі люди, да це дуже мало відображається в ЗМІ і самі громади малочисельні, вони теж не так багато про себе говорять. І коли цієї всієї інформації про те, що люди різних релігійних поглядів, дуже гарно один з одним співпрацюють і можуть, і домовлятися, і можуть робити спільні справи і спільні молитви, і якісь спільні дії. Мені здається, що така інформація коли її буде ставати більше, вона буде змінювати оці відносини і оце відношення людей до іншого, коли він взагалі «інший». Я не знаю як це зробити, я не знаю, що це може бути, але, якщо ми говоримо про вплив саме на свідомість людей, то це те, що в ЗМІ робиться. Ми не можемо про це не говорити, бо це дуже важливий такий елемент зрозування толерантності, співдружності миру та спокою взагалі у державі та суспільстві» (Бахаї).

З відповідей віруючих:

«Должен быть тщательный государственный контроль СМИ за некорректные высказывания и разжигание вражды даже в самых малых дозах».

«Запретить СМИ предвзятое отношение к сторонам конфликтов. Должно быть объективное освещение событий и конфликтов».

«Адекватна подача інформації в ЗМІ про релігійні меншини».

«Потрібно через ЗМІ не «накручувати» громадян стосовно якоїсь конкретної релігійної меншини. Потрібне підвищення толерантності та моральних якостей самої журналістики, ЗМІ. В законодавство треба ввести за це відповідальність».

«Створити телеканал для міжконфесійного спілкування».

«Щоб суспільство мало можливість отримувати достовірну інформацію і також знати про права, які саме надає Закон України про свободу совісті та релігійні організації через якісь державні чи соціальні проекти або через ЗМІ (інтернет). Зробити це в такий спосіб який буде цікавий людям. Ролики, соціальна реклама тощо».

З відповідей експертів:

«Формування суспільної думки через ЗМІ щодо питання релігійної свободи».

«На мою думку, найбільш важливим є адекватний політичний та медіа дискурс щодо представників різних релігій».

«Рівна доступність до ЗМІ та підвищення рівня інформованості суспільства з означеної теми».

«Висвітлення успішного досвіду співпраці спільнот різних релігій та деномінацій у центральних та регіональних ЗМІ».

«Правдива інформація про представників релігійних спільнот в ЗМІ, знайомство, а також покарання за дискримінацію за релігійною ознакою».

✓ Внесення певних правових та організаційно-адміністративних змін

З відповідей віруючих:

«Одинаковые правила по учету и отчетности религиозных организаций, регистрации в органах власти и управления, равные возможности в социальном пространстве, при условии прохождения регистрации в соответствующих органах».

«Нельзя давать больше прав некоторым религиозным течениям в стране, нельзя допускать к пропаганде в школах никаким течениям. Чтобы все были в равных правах и имели влияние не за счет админресурса, а за счет своей эффективности и деятельности, направленной на улучшение этого общества».

З відповідей експертів:

«Спростити реєстрацію релігійних громад на місцях, дозволити виступати засновниками особам, які не мають постійної реєстрації у даній місцевості».

«Створення територіальних підрозділів ДЕСС з метою налагодження комунікації з РО в регіонах».

«Необхідно розробити кодекс законів, який би регулював всі сторони життєдіяльності релігійних організацій та державно-церковних відносин».

«Запровадження посади релігійного омбудсмена, оскільки в Україні відсутні ефективні механізми захисту прав релігійних меншин».

«Закріпити права Церкви на Конституційному рівні; доопрацювати та доповнити ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» не лише правами, а й заборонами».

«Не будучи експертом з законодавства, можу лише апелювати до посилення контролю за корупцією та політизованістю регулятивних структур влади в царині релігій».

«Держава має оновити законодавство, але це стосується загалом питань релігії, а не меншин (освіта, свобода релігії і трудові права, релігія та біоетика, межі втручання держави у свободу релігії тощо)».

«Слід підвищити роль релігієзнавчої експертизи на предмет виявлення у відповідних вченнях та їх сучасних практиках ознак нетерпимості, а то й ворожості до інакшесудуючих, а також до основ української державності. За наявності таких ознак - передбачити у законодавстві необхідні інструменти стримування».

«Бажано мати рівні можливості, наприклад, для придбання земельних ділянок під храм; організації духовної освіти дітей та підлітків; підтримки власності тощо».

«Створення Кодексу прав та свобод віруючих громадян та релігійних організацій, який включав би в себе правове регулювання всіх сфер життєдіяльності релігійних організацій та їх членів».

ВИСНОВОК

«Ми маємо усвідомлювати, що на зовнішньому рівні завжди є відмінності. Говориться навіть, що близнята, які народилися від однієї матері відрізняються один від одного. Тобто різноманіття - створене Господом і цих відмінностей дуже багато: у мові, в географічному становищі, в їжі, в культурі, в одязі... Коли ми говоримо щодо духовної практики – це відмінності в пророках, в священних писаннях, в уявленні людей про Бога, його імен, у способах поклоніння. На зовнішньому рівні єдності досягти неможливо. Єдине, що ми маємо зрозуміти – де ця єдність, а вона в нашій духовній природі. Ми всі духовно однакові. Ми можемо спільно обговорити лише суть усіх релігій, а це - як ми розвиваємо любов до Бога. Якщо ми зрозуміємо, хто такий Господь, полюбимо Його, то природним чином ми полюбимо все його творіння і не тільки людей, а все довкілля. Але це все починається з внутрішньої гармонії»

(Товариство свідомості Крішна – з матеріалів ФГД)

Релігійні меншини як повноправні учасники релігійно-конфесійного поля України підтримують та вибудовують механізми формування зв'язків, взаємодій в сучасному громадянському суспільстві, яким прагне бути українське, для зміцнення свого становища і позитивної перспективи розвитку. Ці механізми можуть мати як конструктивний (підтримка державних програм, загальнонаціональних ідей, соціальне служіння, міжрелігійний, міжкультурний, міжнаціональний діалог в процесі побудови громадянського суспільства, участь в розробці й реалізації заходів щодо розв'язання глобальних проблем, сприяння підвищенню рівня суспільної моралі та індивідуальної моральності тощо), так і деструктивний характер (самоізоляція, заглиблення у світ власного буття і байдужість до суспільних процесів, нетерпимість, агресивність та агресія до інакочисельних, антидержавна, антисуспільна, антиукраїнська діяльність тощо), а, відповідно до цього, поstanуть і суспільні наслідки. Якими будуть останні, покаже майбутнє. Але, безперечно, характер цього типу відносин безпосередньо залежатиме від правового забезпечення свободи совісті та релігійної свободи взагалі і свободи релігійних меншин зокрема та позитивного іміджу релігійних меншин в громадській думці.

Завдяки входженню України в світ відбувається її знайомство з різними моделями державно-церковних відносин. Спокусливо автоматично (у формі простого копіювання) одну з них перенести на український ґрунт. Але такі спроби приречені на невдачу, оскільки будь-яка модель - це результат взаємодії як загальних, так і специфічних особливостей національного розвитку кожної країни, що зумовлене історією, ментальністю її народу. Жодна із існуючих моделей - ні так звана «американська», а ні «європейська» (хоч і тут не існує якоїсь спільної для всіх країн) - не може вповні задовольнити Україну, що має виробити свою власну модель таких стосунків із врахуванням традицій, специфіки свого розвитку і потреб. Зрозуміло, що тут існує багато проблем, але шляхів їх розв'язання лише два: або демократичний, або тоталітарний. Тому Україна із застереженнями віднеслася до досвіду Росії із прийняттям нового Закону, який значною мірою обмежує діяльність релігійних меншин, ввівши дискримінаційні щодо них умови.

В Україні держава не байдужа до діяльності релігійних меншин. З метою упередження міжконфесійних і міжрелігійних конфліктів вона вимушена контролювати ситуацію в релігійній сфері. На жаль, наявність демократичного Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» не завжди забезпечується відповідним механізмом його

реалізації, що призводить до зволікань у реєстрації громад, у дозволі на будівництво культових споруд або поверненні тих, що колись належали релігійним меншинам, до свавілля місцевих владних структур, які не завжди дотримуються існуючого законодавства, інколи демонструють правову неосвіченість в сфері державно-церковних відносин, релігійної свободи тощо, що підтвердили і результати цитованого соціологічного дослідження.

Частково неоднозначності і складності в діяльності владних структур щодо забезпечення правових гарантій усіх без винятку релігійних організацій обговорюються і нівелюються науково-практичними конференціями, семінарами, які організовуються в Україні з ініціативи міжнародних та українських наукових, освітніх, державних та громадських, в т.ч. і релігійних організацій. За роки їхньої плідної співпраці було проведено сотні таких заходів.

Є надія, що реалізований нині в Україні фокусний проєкт «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини» представить існуючі релігійні меншини для широкої громадськості, віруючих інших конфесій, державних службовців, науковців, журналістів тощо, і громади релігійних менших будуть видимими учасниками демократизації суспільства, що покращить їх становище в Україні та гармонізує різнорівневі стосунки з державою, що сприятиме не лише покращенню становища релігійних меншин в українській державі, але й поліпшить міжнародний імідж України. А досвід науково-практичних, міжконфесійних, державно-конфесійних діалогів та досвід реалізацій подібних фокусних проєктів, що включатимуть не лише теоретичне, а й практичне (через соціологічні дослідження) вивчення життєдіяльності (стану, потреб та запитів, специфіки взаємодії з Державою та іншими Церквами) усіх суб'єктів релігійно-конфесійного простору, нададуть можливість об'єктивно інформувати суспільство про новітні процеси в релігійній сфері, про статус релігійних меншин, вести діалог з віруючими з питань їх соціалізації, попередження небажаних соціально негативних наслідків, міжрелігійних конфліктів тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бабій М. Правовий статус діяльності релігійних меншин // Релігійна панорама. Спецвипуск 2006 року. К., 2006. С.15-18.
- Бабій М. Правове регулювання діяльності релігійних меншин України в контексті міжнародного права // Релігійні меншини України. Т.7 // Історія релігії в Україні. В 10-ти томах. За ред. проф. А. Колодного. К.: Укр. Видавн.консорціум, 2011. С. 65-71.
- Бучма О. Релігійні меншини України: стан і проблеми // Українське релігієзнавство. 2008. № 46. С. 341-354.
- Доклад по языковым правам национальных меньшинств в регионе ОБСЕ, 1999, URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/6/42061.pdf>
- Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020р. соціологія), 2020, URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>
- Луценко В. Забезпечення реалізації прав етноконфесійних меншин як актуальне завдання державної політики України в сфері релігії // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2019. Вип. 3-4 (99-100). С. 421-433.
- Религиозное большинство и меньшинство в публичном пространстве России и Северной Европы: историко-культурный анализ. (Проект РНФ 17-18-01194) // URL: <https://urgi.urfu.ru/rmm/>
- Релігійні меншини України. Т. 7. // Історія релігії в Україні: у 10-ти т. За ред. проф. А.Колодного / Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Київ, 2011. 600 с.
- Филипович Л. Природа релігійних меншин і правові проблеми їх буття в Україні // Релігійні меншини України. Т.7 // Історія релігії в Україні. В 10-ти томах. За ред. проф.А.Колодного. К.: Укр. Видавн.консорціум, 2011. С.59-64.
- Филипович Л. Релігійні меншини в Україні: ідентифікація та правовий статус, проблеми та шляхи їх розв'язання // Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії. Науковий щорічник. К., 1999. С.106-110.
- Capotorti, Francesco. Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities / New York : UN, 1991. 114 p.
- Räikkä, Juha. Do we need minority rights? : conceptual issues / The Hague ; Boston : M. Nijhoff Publishers ; Cambridge, MA, U.S.A. : Sold and distributed in the U.S.A. and Canada by Kluwer Law International, 1996, 240 p.
- The Legal Status of Religious Minorities in the Euro-Mediterranean World // URL: https://www.researchgate.net/publication/293028573_The_Legal_Status_of_Religious_Minorities_in_the_Euro-Mediterranean_World_RELMIN